DE ONTLUISTERING VAN HET SPROOKJE
ANNIE ROMEIN-VERSCHOOR

OVER EEN KROONPRINSES IN 1936
WIM KLINKENBERG

LATERE HERINNERINGEN II: IN DIENST
GERARD J. M. VAN HET REVE

DE HULDE VAN HET GALGENAAS
ROGER VAN DE VELDE

Kort Bestek: Zure d'Oranges, Leve de Republiek / Gedichten: Henk van Kerkwijk, Sonja Prins / Verhaal: Clarissa Jacobi

DE NIEUWE STEM

20e jaargang no. 12
december 1965

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, N. A. Donkersloot, T. Haan (secretaris), Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Deijlerweg 123, Wassenaar.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes, Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. Dr. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein–Verschoor, Dr. Th. van Tijn, Dr. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120–2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 16,– per jaar (*f* 8,50 per half jaar). Voor België Bfr. 245 per jaar. Andere landen *f* 20,–. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 12,50 en Bfr. 187.50.
De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

Roger van de Velde

DE HULDE VAN HET GALGENAAS

De zakken stonden scheef en een beetje slodderig in zijn soutane omdat hij er altijd tabak, sigaretten en lucifers in meedroeg. Eigenlijk had hij méér weg van een handelsreiziger in rookwaren dan van een aalmoezenier; met dit onderscheid dat hij, in tegenstelling met gewone handelsreizigers, zijn goederen aan de man bracht zonder er iets voor in de plaats te vragen. Omdat tabak het belangrijkste consumptieartikel is in de gevangenis, had hij er het hoofdbestanddeel van zijn caritas van gemaakt.

Hij bedreef die caritas met de schroom van alle idealisten, en ook met het pijnlijke besef dat er in de wereld altijd méér vraag dan aanbod is; vooral wanneer het aanbod gratis wordt geschonken. Bijna elke dag worstelde hij met het probleem hoe hij de tabak en de sigaretten, die hij met economisch kunst- en vliegwerk afpitste van zijn bescheiden toelage, zo rationeel mogelijk moest verdelen onder de nooit verzadigde schare der gegadigden. En telkens weer slaagde hij in het verbazende Wirschaftswunder althans de meest behoeftigen uit de nood te redden.

Hij ging daarbij uit van de stelregel, dat de dingen van het geloof niet als maatstaf mochten gelden voor zijn caritatief actieterrein. Hij verdeelde zijn rookartikelen onder gelovigen en ongelovigen, onder protestanten en muzelmannen, en hij sprak nooit over God in functie van een pakje Belgam 14.

Hij sprak trouwens zelden uit eigen beweging over God

en Zijn bedrijf en hij was altijd op zijn hoede wanneer een gedetineerde blijk gaf van demonstratieve devotie. Waarschijnlijk voelde hij instinctief dat God in de gevangenis een stille getuige is, die zwijgend en aandachtig in een hoek van elke cel de graankorrels van schuld en boete zit te tellen, en die niet wenst gestoord te worden met praatjes voor de vaak.

Uit hoofde van zijn priesterlijke waardigheid en zending was hij natuurlijk verplicht af en toe wél over God te praten. Dat gebeurde 's zondagsmorgens in de kapel tijdens het celebreren van de mis, maar zelfs dàn wekte hij de indruk dat hij het grote mysterie slechts aarzelend durfde benaderen. Hij had een hekel aan holle rethoriek en wellicht voelde hij zich ook een tikje onwennig omdat hij onder het krakende, gesteven kazuifel uiteraard geen tabak en sigaretten kon steken.

De kapel van de gevangenis was 's zondagsmorgens bijna altijd tot het laatste plaatsje bezet. Aan de linkerkant de vrouwen; aan de rechterkant, gescheiden door een breed paneel, de mannen; en daartussenin de bewakers met witte handschoenen en een scheidingslijn in het haar, waar de rand van hun kepi had gedrukt.

Die belangstelling voor de zondagse mis had zeer weinig te maken met religieuze verzuchtingen. Gevangenen die, afgezien van een uur wandeling per dag, eindeloze uren op cel zitten, beschouwen elke gelegenheid om hun benen uit te strekken als een attractie. Uit dit oogpunt bekeken, heeft de kerkelijke zondagsdienst dezelfde aantrekkingskracht als het vrijdagse stortbad of het bezoek van een familielid. Gesteld dat een Boeddhistische monnik op doorreis de toelating zou bekomen om in het Huis van Bewaring een vertoog te houden

over de zielsverhuizing, dan zou hij ongetwijfeld kunnen rekenen op dezelfde belangstelling.

De aalmoezenier heeft dit zeker geweten. Hij moét het geweten hebben, en hij heeft er ongetwijfeld over nagedacht. Hij zag elke week die huichelende bende galgenaas verveeld en onverschillig naar het ritueel zitten kijken, zoals grote mensen kijken naar een hopeloos verouderd cirkusnummer. Hij zag elke week de witte farizeeërs vóór de communiebank knielen in de hoop op een pakje St. Michel, en soms moet hij het gevoel gehad hebben, dat zij hun beslagen tongen grijnzend naar hem uitstaken want hij wist dat zij voor datzelfde pakje St. Michel bereid waren mekaar als wolven naar de keel te vliegen. Godsvrucht is, ook buiten de gevangenismuren, al te vaak synoniem van een grandioze huichelarij. Maar wàt is godsvrucht, verlaagd tot de geveinsde zaligheid van een prostituée, die lieve woordjes fluistert terwijl zij met gespreide benen denkt aan de prijs?

Misschien was dàt de reden waarom de aalmoezenier in de week zo weinig en zo weigerig over God sprak. Omdat hij die zondagse ontwijding al erg genoeg vond. Misschien was dat ook de reden waarom hij zo zelden lachte. Zijn ogen keken altijd een beetje bedroefd achter zijn brilglazen, alsof hij treurde om het verlies van een kostbaar bezit. Zonder die soutane zou hij er allicht uitgezien hebben als een gevangene onder de gevangenen, en eigenlijk was hij dat ook mét die soutane. Het lijdt zelfs niet de minste twijfel, dat hij een veel soberder leven leidde dan de meeste gedetineerden. Alleen deed hij dit uit vrije wil, en dat maakt een aanmerkelijk verschil.

Elke dag zag hij er een beetje bleker en bedroefder uit maar hij ging onverstoorbaar verder met het uitdelen van tabak en sigaretten, en hij droeg er bijzonder zorg voor dat de farizeeërs van de communiebank geen gram méér kregen dan Mohammed Said en David Cohen, die solaas zochten bij een andere God en daarom het zondagse bedrijf in de gevangeniskapel boycotteerden als een duistere machinatie.

En toen kwam een dag dat de aalmoezenier ernstig ziek werd. Niemand, behalve zijn dokter en waarschijnlijk enkele familieleden, kende de aard van die ziekte want hij sprak nooit over zichzelf. Men heeft slechts achteraf vernomen dat hij, na een lange rustkuur, overgeplaatst werd naar een stille parochie in de Kempen, omwille van de gezonde lucht.

Er kwam een andere aalmoezenier in de gevangenis. Een dikke, zelfvoldane man die voortdurend sigarillo's rookte en de asse slordig op zijn soutane morste. Hij zag er veel levenslustiger en gezonder uit dan zijn voorganger en hij sprak ook veel méér over God op een vaderlijke, zalvende en eindeloos vervelende toon. Maar hij deelde nooit tabak of sigaretten uit. Hij sabbelde aan zijn sigarillo's en had de mond vol over de Heilige Maagd, Troosteres der Verdrukten, maar het kwam nooit in zijn hoofd op dat gedetineerden óók sigarillo's roken.

De kapel bleef elke zondagmorgen tot de nok gevuld omdat gevangenen nu eenmaal naar de wandeling gaan, ook wanneer het regent of vriest. Maar er hing een andere atmosfeer. De lome, behaaglijke onverschilligheid van vroeger had plaats gemaakt voor een hatelijk, bijna vijandig misprijzen. De mis was een meeting geworden van zwijgende malconten-

ten. Zelfs de farizeeërs bleven weg van de communiebank nu er niets meer viel te hamsteren, en het galgenaas volgde met sombere aandacht de rituele bewegingen van een ronde, blozende man die in een verbasterd latijn zijn zelfgenoegzaamheid stond weg te zingen vóór het altaar terwijl een verduldige God zich die blasfemie goedjonstig liet welgevallen.

Slechts eenmaal vonden zijn woorden weerklank in de kapel; die zonovergoten zondagmorgen toen hij 'met diep leedwezen maar christelijke berusting' meedeelde dat de vroegere aalmoezenier zachtjes ontslapen was in de Heer.

Het was moeilijk uit te maken hoe het begon en wie als eerste het voorbeeld gaf. Men hoorde wat gestommel op de eerste banken, er was wat gedrang op de laatste banken, en er ontstond geleidelijk een deining, zodat de bewakers met hun witte handschoenen een schichtige blik in de ogen kregen. Iedereen, van de eerste tot de laatste man, had zich opgericht en het was een bevreemdend schouwspel die godvergeten, onbuigzame bende daar zwijgend en strak in de houding te zien staan, als haveloze landlopers op een plechtig dodenappèl.

Het was de laatste, spontane hulde van het galgenaas, en voor de eerste maal sinds vele jaren daalde over de kapel een wijding, die zelfs God in Zijn geblaseerde alweterij moet verbaasd hebben, zodat Hij even Zijn adem inhield.

In de stilte hoorde men zachtjes de kaarsen knetteren en het was alsof de wierook een beetje naar tabak geurde.

Gevangenis te Antwerpen, 1965.

A. Romein-Verschoor

DE ONTLUISTERING VAN HET SPROOKJE

Wij kunnen het niet ontkennen, dat wij hier vanavond opkomen voor een — voorlopig althans — verloren zaak. Maar wij kunnen met Willem van Oranje, die een groot man was, zeggen dat er geen hoop op de goede afloop nodig is om iets te ondernemen en geen succes om er in te volharden. Volharding onder zeer moeilijke omstandigheden is terecht een van de grote deugden van Oranje genoemd. Ik neem aan, dat orangisten door dik en dun van heden zullen menen die deugd terug te vinden, die deugd vererfd zullen willen zien in een jonge vrouw, die als zijn nazaat beschouwd wordt. Het is overigens wel een heel verre familierelatie, die al lang verwaarloosd en vergeten zou zijn in burgerlijke families als de onze, waar men geen mythen in stand behoeft te houden. Over het gedrag van prinses Beatrix in de afgelopen maanden heeft de binnen- en buitenlandse pers ons uitvoerig en veelal met grote openheid ingelicht, vanaf die zo bijzonder gelegen gekomen indiscrete foto's aan het begin tot op het gesprek met de vertegenwoordigers van een aantal Amsterdamse Joodse kerkgemeenschappen van enige dagen geleden.

Wanneer ik die pers overzie, dan krijg ik minder de indruk van volharding dan van een eigenwijsheid en hooghartige koppigheid gepaard aan een slimme overrompelingstactiek, en dat alles ter wille van een zaak waarmee noch het landsbelang, wat ons allen aangaat, noch de belangen van de dynastie, waaraan *ons* minder gelegen kan zijn, gebaat is. Ik ben niet de eerste die dat opmerkt: zie de befaamde brief van de heer Nederhorst, die wel hevig aangevallen, maar bij mijn weten niet weerlegd is.

De regering heeft nu plotseling gemeend op een ogenblik, waar die koppigheid vele Nederlanders bijzonder tegen de haren streek: in de keuze van Amsterdam als plaats van het vorstelijk huwelijk, te moeten verklaren dat we met de koppigheid van die regering te doen hebben en niet die

van de prinses die er helemaal buiten blijft! En dat, juist omdat bij de wet toestemming tot het huwelijk wordt gegeven, het een staatsrechtelijk evenement zou zijn, waarbij het prestige in binnen- en buitenland eist, dat de huwelijksvoltrekking in Amsterdam, de hoofdstad des lands plaats heeft. Nu dienen hierbij twee dingen te worden opgemerkt: formeel gaat het hier misschien om de goedkeuring van het huwelijk, feitelijk gaat het er om of na dit huwelijk waar niemand gerechtigd is iets tegen in te brengen de prinses nog geschikt wordt geoordeeld voor de functie van troonopvolgster. Zo gezien is haar geval niets uitzonderlijks. Er komen dagelijks vrouwen voor de beslissing te staan een gekozen roeping of functie voor een huwelijk op te geven. Dat betekent dus, dat alle Libellepraat over wreed gescheiden geliefden.... Libellepraat is: het staat de prinses volkomen vrij om te trouwen met wie zij wil en ze is bovendien in de gelukkige omstandigheid, dat zij niet, zoals zo vele anderen, bij het verlies van haar functie zich zorgen om het bestaan van zichzelf en haar gezin zou behoeven te maken. Een tweede punt is, dat het wel heel vreemd aan doet, dat het prestige naar binnen en naar buiten een huwelijksplechtigheid zou vereisen in Amsterdam, dat nu juist de laatste tijd als 'hoofdstad des lands' zo danig verwaarloosd wordt door de regering en waar nog nimmer een Oranje-huwelijk gesloten is. Geen zorg dus over het verbreken van een traditie.

Een opinie-onderzoek in deze zaak heeft uitgewezen, dat slechts 30 pct. van de Nederlanders zich tegen verklaarden, de overgrote meerderheid van de rest vóór. Daarbij dient men zich in een democratie neer te leggen. Maar diezelfde democratie laat wel toe, neen, legt ons op er op te wijzen, dat al wie, al is het maar een paar uur, met een lijst van het anti-comité gewerkt heeft, dezelfde ervaringen opdeed: heel veel mensen durfden niet te tekenen: voor hun baas, voor hun familie, voor hun milieu. Ik heb daarentegen nooit gehoord dat iemand bang was zich vóór te verklaren.

Nu is het onwaarschijnlijk, dat al de voorstemmers zoveel moediger mensen zouden zijn. Ik geloof eerder — en dat is niet alleen een zaak van geloof, maar van ervaring — dat de vóormensen zich veel gauwer boos maken, ook meer

anderen hun mening willen opdringen, zo van: daar is de deur, ik duld niet dat in mijn huis....' of achter op de tram: 'hou-me-vast-of-ik-bega-een-ongeluk!' Men zegt wel, dat wie in een discussie boos wordt, zich verraadt als de partij die ongelijk heeft. Ik heb tegenstemmers nooit horen uitvaren, voorstemmers vaak. Waar ligt dat aan? Hieraan, geloof ik, dat de voorstemmers overwegend van irrationele motieven uitgaan, zoals de hele vorstenverering, de verheerlijking van de gezalfden des Heren in de irrationele sfeer ligt. Er is een tijd geweest, dat zieken en gebrekkigen neerknielden om de zoom van het vorstelijk kleed te kussen in de hoop op een wonderbaarlijke genezing. Nu we dit fetisjisme te boven zijn tracht men die irrationele impulsen te rationaliseren. B.v.: wij hebben zo veel aan het Huis van Oranje te danken. Daar gelaten dat dat niet rechtvaardigt wat er nu en hier gebeurt: maar hoe ziet de balans er na die ene grote Oranje uit? Maurits was een bekwaam soldaat, maar zijn politiek optreden heeft het nederlandse volk weinig goed gedaan. Bij Frederik Hendrik zitten we al midden in de dynastieke politiek en daar zijn we zo lang het stadhouderschap en het koningschap macht betekenden niet meer van losgekomen.

Maar het gaat niet om de traditionele zegeningen voor het Nederlandse volk van een Huis, dat al lang uitgestorven is en dat, ook als het dat niet was, geen enkele zekerheid biedt voor het opleveren van een goed en bekwaam staatshoofd. Het gaat om het handhaven van het sprookje, men wil blijven geloven in Goede en Nobele Vorsten en Edele, Schone Prinsessen, allemaal met hoofdletters. Dat geloof houdt in onze tijd geen stand, het bezwijkt juist aan de middelen, waarmee men het meer dan levensgroot tracht te maken, de publiciteitsmiddelen, de interviews, de autobiografieën en de multicolor films. Het sprookje laat zich niet handhaven, want niemand kan zijn ogen sluiten en zijn oren dichtstoppen en zich geheel onttrekken aan het kennisnemen van het al te menselijke in het gedrag van vorstelijke personen, dat in de krant, de film, de televisie voor ons wordt opengelegd. Wie zich het sprookje ziet ontgaan wordt boos, niet boos op de zichzelf ontluisterende sprookjesfiguren, die mensen blijken te zijn, maar op hen die de

redelijke consequenties trekken uit die ontluistering.

Ik wou nog iets zeggen over wat voorlopig het laatste bedrijf is van deze trieste geschiedenis: de zaak al of niet Amsterdam en de onderhandelingen daarover met besturen van joodse kerkgenootschappen eerst door de regering, toen ook bij aanwezigheid van de prinses en haar verloofde.

Eerst iets over de amsterdamse reacties: enkele gemeenteraadsleden hebben openlijk hun ergernis uitgesproken over deze klap in het gezicht van Amsterdam. Maar er zijn ook andere geluiden; 'In ambtelijke kringen rondom het gemeentebestuur', lees ik in de *N.R.C.* '. . . . overheerst het gevoelen, dat het goed is voor de stad weer eens in het middelpunt van de belangstelling te staan' en daarbij sluit de wat serviele uitspraak van een katholiek raadslid aan: 'De stad is de laatste tijd toch al veel te weinig een hoofdstad geweest, en dit huwelijk zal Amsterdam weer recht doen'. Maar het meest moeten we de oprechtheid prijzen van het V.V.D. raadslid Le Cavalier, die hartelijk zegt in te stemmen met het regeringsbesluit 'niet alleen omdat Amsterdam de enige plaats is die in aanmerking komt, maar ook omdat zo'n evenement veel binnen- en buitenlandse gasten zal trekken, hetgeen voor het zakenleven slechts gunstig kan zijn'. En, nietwaar, wat ligt ons nader aan het hart dan de bloei van het zakenleven. Leve de V.V.V.-politiek van de V.V.D.!

En dan is er naar mijn mening nog een van de ergste 'vergissingen' om het zo maar te noemen, door wie dan ook begaan en voor wiens verantwoording dan ook in deze hele tragicomedie. Ik bedoel het overleg met de Joodse Raad, pardon met de besturen der joodse kerkgenootschappen. U begrijpt dat ik me niet toevallig verspreek. De regering staat helaas niet alléén in haar oordeel, dat tegenover het gebeurde in de tweede wereldoorlog een vergeven en vergeten past, maar dat we natuurlijk wel de gevoelens moeten ontzien van de slachtoffers en hun nabestaanden. Zij maakt de indruk dat te doen van uit een typisch duitse mentaliteit en instelling: door met de Amsterdamse joodse kerkbesturen als vertegenwoordigers van de slachtoffers te onderhandelen. Want 1e zijn er ook andere slachtoffers dan joodse

en joden buiten Amsterdam, 2e zijn niet alle joden lid van de kerkgenootschappen, maar vooral: in Duitsland mogen dan nog vertegenwoordigers van de joodse 'gemeinschaft' optreden, in Nederland, waar we nooit een ghetto gekend hebben zijn de joden evenmin een aparte groep als de afstammelingen van de Hugenoten of de mensen die sproeten hebben. Daarom sprak ik van een joodse raad, die overigens, als die andere, met een kluitje in het riet gestuurd schijnt te zijn.

We moeten bovendien los komen van de gedachte, dat het vergeven en vergeten uitsluitend een zaak is van hun, die persoonlijk leed en schade van de bezetting ondervonden hebben en dat we tot de orde van de dag kunnen overgaan, zodra de laatste tranen gedroogd zijn. Want de menselijke waardigheid van ons volk, van alle volken, ook van het duitse is geschonden. Wat praat men dan nu na 20 jaar van vergeven en vergeten, wanneer onze schoolboekjes nog vol staan over de slechte Spanjaarden van 1568 en de kale Fransen van 1795? Vergeven is daar aan toe, maar vergeten zou een ernstig tekort aan waakzaamheid betekenen tegenover een toekomst, waarop we gezien het huidige bestel in Duitsland alleen al, helemaal niet zo gerust kunnen zijn.

Als deze hele episode één voordeel heeft opgeleverd, dan zie ik dat in een groeiende openheid en ontmaskerende nuchterheid bij althans een deel van ons volk tegenover het sprookje van het koningschap, dat de ware tegenstellingen en moeilijkheden in ons land verdoezelt. Want is het eigenlijk niet treurig, dat er minder beroering is over die slepende nationale ramp de woningnood en de woningzwendel dan over het voortbestaan en prestige van een uit de tijd geraakte instelling, die — ook dit een aantasting van de menselijke waardigheid — een groepje vorstelijke personen — ook vorsten zijn mensen — bij de huidige publiciteitsmiddelen tot kijkdieren maakt.

Deze gezonde nuchterheid komt duidelijk naar voren in het besluit van de P.S.P. zich vóór de republiek uit te spreken. Niet dat daarmee ons heil verzekerd is. Ook de republiek kan een sprookje worden. Ik behoef u maar te herinneren aan dat grote sprookjesboek dat *Mein Kampf* heet of

aan dat nog ongeschreven sprookjesboek, dat *Ma Lutte pour la gloire de la France* zou kunnen heten. De republiek is geen toversleutel, de democratische republiek is hoogstens een soort veiligheidsslot. Als iedere democratische staatsvorm vereist ze de voortdurende waakzaamheid en het voortdurend actief meeleven van de burgers, waar ook deze bijeenkomst een uiting van is.

Rede, uitgesproken op 8 november 1965
op een vergadering van de P.S.P. te Amsterdam.

Wim Klinkenberg

HOE TROUWT MEN EEN KROONPRINSES ?

Concreet: Waarom trouwt men een Nederlandse kroonprinses. Nog concreter: waarom trouwde Prinz Bernhard von Lippe Biesterfeld in 1937 Prinses Juliana van Oranje-Nassau?

Zou het twee 'gewone' jonge mensen betreffen, de vraag naar het hoe en wat zou slechts vrienden en bekenden interesseren. Het gaat hier echter om publieke personen van wie de een naar alle waarschijnlijkheid staatshoofd zou worden van het destijds bepaald nog omvangrijke Koninkrijk der Nederlanden. Beantwoording van boven gestelde vraag is dan ook een onderdeel van Nederlands geschiedschrijving. Na dertig jaar willen wij een poging wagen, haar althans te behandelen, hoewel alle archieven nog gesloten zijn.

Hier is één – destijds reeds – gegeven antwoord:

'Hij (Pr. B. – K.) zou zeker binnen enkele jaren tot een leidende positie bij het I.G. Farben-concern zijn opgeklommen, wanneer de voorzienigheid de bekoorlijke, hoogst aantrekkelijke Prinses Juliana niet op zijn weg geplaatst had. De eerste schreden op den weg van het succes had hij reeds gezet, toen hij bij de wintersport kennis maakte met deze lieve, vriendelijke jonge vrouw, de uitverkorene van zijn jong en rein hart. Het goedgunstig lot gaf den prins een hoogere roeping te volgen: de levensgezel in liefde, trouw en zorgzaamheid te worden van de in Nederland zoozeer beminde Kroonprinses en voor een boven alles vereerde Koninklijke Moeder een toegewijde zoon, haar steun en hulp te zijn bij de vervulling van haar grootsche taak, die strekt tot het welzijn van een trouw en arbeidzaam volk' (300.000 werklozen – K.) [1].

Mogelijk, dat onnozelen en erger nog altijd genoegen nemen met dit (Duitse) antwoord, het loont de moeite iets aardser te graven. Zelfs een Nederlandse biograaf van de Prins die overigens ook graag van 'God' en 'de Voorzienigheid' gebruik maakt, wanneer handelingen en lotgevallen

zijner hoofdpersonen nader dienen te worden verklaard, heeft het t.a.v. de wordingsgeschiedenis der relatie Lippe-Oranje via de Olympische Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen, maar bij 'wat men noemt 'toevallig' ' gehouden; en: 'Hier mag ik er misschien wel eens op wijzen, dat de kennismaking tussen deze twee jonge mensen.... zulk een heel gewoon karakter heeft gehad. Ik zeg dit met de meeste nadruk' [2]).

Deze nadruk op het heel gewone in een zo bijzonder geval als de hier aan de orde zijnde relatie, onderstreept ongetwijfeld het bijzondere.

Alden Hatch, de geautoriseerde biograaf van Prins Bernhard, wijst daar trouwens duidelijk op, wanneer hij op p. 64 van zijn boek opmerkt, dat het bij de verloving van de Nederlandse Kroonprinses 'geen eenvoudige zaak was. Het aantal jonge mannen dat in aanmerking kwam was gering. De echtgenoot van de toekomstige koningin van Nederland moest aan bepaalde voorwaarden voldoen.... misschien het belangrijkste van alles, er moest politiek niets op hem aan te merken zijn. Deze laatste voorwaarde sloot het overgrote deel van de jonge Duitse prinsen uit, al degenen namelijk die de zijde van Hitler hadden gekozen' [3]).

Dat waren er inderdaad zeer vele. Toch sloot het SS-lidmaatschap van de jonge Lippe hém blijkbaar niet bij voorbaat uit. Dat werd meteen al in september 1936 bij de aankondiging van de verloving met wrevel hier en daar geconstateerd. Een Haags dagblad schreef naar aanleiding daarvan:

'Wanneer er een verbintenis had plaats gehad met een der democratische Scandinavische of Britse monarchieën, zou dit zowel elders als hier met instemming begroet zijn. Thans is dit anders' [4]).

De vraag rijst dus, of een kennismaking met Prinses Juliana die tot de consequenties van een duurzame verbintenis zou kunnen of moeten leiden, als een zaak van 'toeval' dan wel als een kwestie van zorgvuldig beleid, in ieder geval van een bewust streven, moet worden beschouwd.

Hatch wijst in de richting van het laatste. Hij verhaalt, hoe de jonge Bernhard von Lippe in 1935 als onder-directeur van de I.G.-Farben-vestiging te Parijs in aanraking kwam met tal van grootheden der wereld, met hen dineerde, lunchte, en:

'Bij één van die lunches, tegen het eind van 1935, zat Bern-

hard naast dr. Loudon, de Nederlandse ambassadeur in Parijs, die hij eveneens goed kende. Het gesprek kwam op de Olympische Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen, waar Bernhard in zijn wintervakantie naar toe wilde gaan. Dr. Loudon vertelde hem dat Koningin Wilhelmina en haar dochter, Prinses Juliana, eveneens plannen hadden voor een bezoek aan de Winterspelen. 'Ze zullen in Igls logeren, aan de andere kant van de bergketen', zei hij. 'Misschien voelt u er iets voor om de adjudant van de Koningin op te bellen om een afspraak te maken voor een beleefdheidsbezoek'. 'Dank u, dat zal ik graag doen', zei Bernhard. 'Dat is een aardig idee' ' [5]).

Hatch gaat nog verder, wanneer hij zegt:

'Zeer waarschijnlijk was het geen toeval dat de Nederlandse ambassadeur het onderwerp van de Olympische Spelen ter sprake bracht. Men mag wel aannemen dat Koningin Wilhelmina op de een of andere wijze op Prins Bernhard attent was gemaakt.... Maar het is absoluut zeker dat voor Bernhard de suggestie van dr. Loudon volkomen onverwacht kwam en dat hij het inderdaad alleen maar 'een aardig idee' vond' [6]).

Tegenover deze versie van *Genesis* staan een aantal geheel anders luidende en indicerende feiten. Daar is allereerst hetgeen jhr. Loudon zelf hierover in intieme kring heeft medegedeeld. Volgens zijn lezing was namelijk de toenmalige onder-directeur van IG-Farben Parijs, Bernhard von Lippe, eigener beweging bij de Nederlandse ambassadeur gekomen met de vraag of hij, Loudon, hem, Prins Bernhard, niet met Prinses en Koningin in contact kon brengen. Loudon had zich daarop met zijn minister (jhr. De Graeff) in verbinding gesteld; tenslotte kwam vanuit Den Haag de instructie, Bernhard positief te antwoorden en daarbij op Garmisch-Partenkirchen te attenderen [7]).

Er is trouwens meer, dat er op wijst, dat de jonge Lippe al vóór het bewuste contact met Loudon belangstelling had voor Nederland en het Oranjehuis.

Uit het tot dusverre aangevoerde zou men de conclusie moeten trekken, dat zich de hele besluitvorming, inclusief de voorgeschiedenis, tot de verloving van Bernhard en Juliana, binnen amper een half jaar zou hebben voltrokken. Een zeer korte termijn voor een zo gewichtige verbintenis, waarin zo

vele andere factoren, belangen en instanties dan de faculteit van het hart het voor het zeggen hebben.

Hatch geeft geen datum voor het moment van de eerste ontmoeting in Garmisch. Waterink noemt 'februari 1936'. De verloving werd bekend gemaakt op 8 september van dat zelfde jaar, maar symptomen van haar komst waren er al begin augustus. Binnen die korte spanne tijds zou dus Prins Bernhard voor de keuze zijn gesteld en hebben gekozen, een geheel nieuw bestaan aan te vangen als lid van het Oranjehuis in een voor hem vreemd en nieuw staatsverband? Zelfs de Voorzienigheid levert hier geen bevredigend antwoord.

Waterink schrijft dan ook – aan het einde van zijn boek wordt vermeld, dat vóór de publicatie ervan 'de toetsing der feiten door Z.K.H. Prins Bernhard' heeft plaats gehad (p. 207): Aan het sterfbed van zijn vader, *juni 1934*, 'begon hij (Pr. B. – K.) voorzichtig te zinspelen op de mogelijkheid, dat hij, als hij, over een jaar ongeveer, klaar was, Duitsland zou gaan verlaten.... Hij sprak over de mogelijkheid van het gaan in dienst van een vreemde mogendheid.... Er is tijdens dat onderhoud allerlei gezegd, dat niet bestemd is voor anderer weten. Er zijn nu eenmaal dingen, die het stille geheim blijven van hen, die het hebben meegemaakt.... Slechts weinige jaren later geeft Prins Bernhard zich met hart en ziel in de dienst van een voor hem op dat ogenblik vreemde mogendheid. *Nederland mag het weten, dat het feit, dat de zoon zich met hart en ziel gaf aan de Nederlandse zaak, van tevoren de instemming heeft gehad van de stervende vader*' [8]). (cursief door ons – K.)

Zouden wij deze mededeling dan mogen zien als een bevestiging van de eerder weergegeven verklaring van dr. Loudon?

Juni 1934 was niet alleen de maand waarin de gebroeders Lippe hun vader verloren. Aan het einde van diezelfde maand had de 'Nacht van Röhm' plaats: de SA, waartoe beide prinsen behoorden, werd toen van zijn top en toekomst beroofd; ook Bernhard en Aschwin gingen over naar de (Reiter) SS [9]). In april 1935 beëindigde eerstgenoemde zijn studie [10]) en trad hij in dienst van IG-Farben; eerst op het hoofdkantoor in Berlijn, al spoedig in Parijs [11]); in september 1936 volgde, zoals bekend, de verloving.

In de periode tussen juni 1934 en het voorjaar van 1936 blijkt Prins Bernhard tal van malen in ons land te zijn geweest. In een interview met één der Haagse dagbladen vertelde destijds zijn broer, dat zij samen in 1934 (waarschijnlijk met hun moeder, Prinses Armgard — K.) voor het eerst in Nederland kwamen. Zij logeerden, aldus Aschwin, in de omgeving van Haarlem [12]). Dat kan het buiten bij Bloemendaal zijn geweest van de familie Fritze; de heer Fritze was sinds 1923 o.m. directeur van de N.V. Hollandsche Koopmansbank aan de Keizersgracht te Amsterdam; deze handelsbank maakte eerst deel uit van het concern van de Zweedse lucifer-'koning' Kreuger en de belangrijke Zweedse Wallenberggroep, later van de nóg belangrijker Duitse IG Farben [13]). Prins Bernhard was zeer bevriend met de dochter des huizes. Waterink vermeldt inderdaad de naam van Fritze en zegt dat deze 'later een heel goede vriend van Prins en Prinses werd' (p. 60). Hatch noemt hem merkwaardigerwijs in het geheel niet; toch moet als vaststaand worden aangenomen, dat de Hollandsche Koopmansbank, Nederland en Prins Bernhard juist dankzij de heer Fritze al ver vóór september 1936 geen onbekenden voor elkaar waren (vgl. noot 26).

Er waren nog enkele vriendschappelijke relaties tussen Bernhard en Nederlanders: baron mr. G. C. D. van Hardenbroek, directeur van de Geldersche Credietvereeniging te Zwolle, woonachtig op het vroeger luisterrijke 'Frisia State' bij Katerveer; en jhr. mr. W. F. Roëll, bewoner van 'Sperwershof' te 's Graveland; beide buitens vormden een pied à terre voor Bernhards bezoeken aan 't Loo en Soestdijk [14]).

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* vermeldde in het najaar van 1936 iets geheel anders over eerdere bezoeken aan ons land van de a.s. echtgenoot der Nederlandse Kroonprinses.

In 1935 was hij hier geweest, aldus de *NRC*, en: 'Daarbij heeft hij ook eenige keeren zijn opwachting gemaakt bij exkeizer Wilhelm. Zoo heeft hij in juli van het vorige jaar (1935 dus — K.) in gezelschap van zijn broer een geheelen dag op Huize Doorn vertoefd, welke dag o.m. werd doorgebracht met tennisspelen en een bezoek aan het zwembad Woestduinen te Doorn.... Met de familie van Prinses Hermine (Wilhelms tweede vrouw — K.) is Bernhard zeer goed bekend,

daar zijn moeders landgoed Woynowo gelegen is in de nabijheid van het landgoed Saabor in Silezië van het geslacht Schoeinach-Carolath' [15]).

Blijkbaar was de vete tussen de Hohenzollerns en de Lippes, waarover Hatch (p. 23–30) niet zonder heroïek uitvoerig bericht, niet zó onherstelbaar diep, dat men niet gezellig met elkaar in Nederland kon verkeren [16]). Trouwens, de verloving van 1936 is door de Commissaris van de Koningin in Utrecht, Bosch Ridder van Rosenthal, 'officieel aan Wilhelm II medegedeeld' [17]). Het Haagse dochterblad van de *NRC*, waaraan wij dit feit ontlenen, voegde hier aan toe:

'Een tante van moeders zijde van den a.s. Prins-gemaal is te Potsdam met een heer von Krieger getrouwd. De heer von Krieger kon niet zeggen, hoe de verloofden elkaar hebben leren kennen, maar stipte in dit verband aan, dat de Prins meermalen op bezoek is geweest bij de gewezen Keizer'. Diezelfde dag schreef dit blad nog, dat 'gezien de opmerkelijke zuiverheid' van 's Prinsen Nederlands, 'hij .... zich zijn vorige verblijven in ons land zeer ten nutte (heeft) gemaakt' [18]).

Op grond van dit alles mag men voor één keer wel eens instemmen met een conclusie van *De Telegraaf*, die in diezelfde dagen schreef, dat Prins Bernhard 'Nederland reeds lang (kende), vóór Nederland hem kende .... Het is nu ook duidelijk, dat de jonge verloofden elkaar reeds lang kenden' [19]).

Is dan de onderstelling te boud, dat 's Prinsen belangstelling voor ons land van het begin af aan o.m. dit bewuste doel heeft gekend: zijn intrede in het Oranjehuis?

Hetzelfde sociaal-democratische dagblad, dat wij reeds aanhaalden uit zijn critisch commentaar over de keuze van een prins uit nazi-Duitsland, maakte in het vervolg van dat commentaar een opmerking die op een ander aspect van de gecompliceerde verbintenis duidde; het blad schreef namelijk, dat 'zulk een ('democratische' – K.) verloving (die het blad had gewenst – K.) op financiële bezwaren afstuitte, waarin de wijziging van de grondwet nu zal voorzien' (zie noot 4).

Er was dus ook een financieel element dat een belangrijke rol bij de keuze speelde. Toch moet dit als een afgeleid pro-

bleem worden beschouwd, dat alleen maar de politieke kant van de definitieve beslissing kan accentueren. Wanneer immers in het geval van de Duitse prins Von Lippe via een grondwetswijziging een regeling voor dit 'bezwaar' kon worden gevonden zou dat ook hebben gekund voor een Britse of Scandinavische candidaat; of een Nederlandse aspirant.

Van dat financiële element maken beide voornaamste biografen van Bernhard geen geheim; evenmin van het feit, dat de candidaat-Prins der Nederlanden geruime tijd heeft geaarzeld, of hij zijn toekomst definitief aan Juliana, Oranje en Nederland zou verbinden, toen er nog geen eigen inkomen voor hem uit de staatskas beschikbaar was.

'Later', aldus Waterink, 'is dat gelukkig volkomen gewijzigd.... maar die wijziging had zich in 1936 nog niet voltrokken.... Heel het voorjaar en heel de zomer van 1936 heeft de Prins eigenlijk geleefd in de overtuiging, dat hij aan de stem van zijn hart het zwijgen niet mocht opleggen. Toch was er anderzijds ook weer het pogen om in Amsterdam een positie te krijgen bij de IG-Farben (de Hollandsche Koopmansbank — K.) gegroeid uit de gedachte, dat hij niet alle schepen achter zich wilde verbranden' [20]).

Waterink is niet volledig, voor zover hij de indruk wil wekken, alsof de regeling van het salaris voor de toekomstige prins(en)-gemaal pas na 1936, althans na de verloving tot stand zou zijn gekomen. Formeel klopt het: omdat de nodige grondwetswijziging werd gekoppeld aan de Kamer-verkiezingen van 1937; maar het voorstel tot die grondwetswijziging bereikte de Tweede Kamer op 5 augustus 1936. De verloving werd bekend op 8 september daarop volgende. Het is duidelijk, dat de grondwetswijziging preludeerde op de verloving en het huwelijk met Bernhard; dat diens beslissing tot deze verbintenis postludeerde op de inmiddels overeengekomen (en uiteraard onder de toenmalige politieke verhoudingen gegarandeerd te aanvaarden) financiële voorstellen van de regering-Colijn.

Prins Bernhard werd toen een staatsinkomen van 200.000 gulden per jaar in het vooruitzicht gesteld; dit voorstel markeerde een nieuwe fase in de materiële positie van toe te treden leden tot de Nederlandse dynastie; voor het eerst werd een 'concurrentie-positie' gecreëerd ten opzichte van de jongste en machtigste belangen-categorie in het moderne

Westen: de grote industrie; die zich, vooral in het daaraan rijke Duitsland, graag voorzag van de na 1918 maatschappelijk, politiek én materieel veelal wat in de lucht hangende landadel.

Alle schrijvers over Bernhard vermelden, dat hij een aanstelling tot directeur der IG Farben in zijn zak had, toen hij zijn ouvertures tot het Oranjehuis begon. Bij een huwelijk met de Nederlandse Kroonprinses zou die uiteraard niet gerealiseerd kunnen worden. Hatch formuleert het dilemma op de volgende pittige wijze: Bernhard 'deed zijn werk (voor IG Farben — K.) zo goed, dat dr. Passarge [21]) zei: 'Als je niet de een of andere domme streek uithaalt zul je waarschijnlijk voor je dertigste jaar al directeur zijn'. Korte tijd daarna werd hem deze toezegging schriftelijk gedaan' [22]).

En dus, zegt Hatch verder: 'Voor Bernhard lagen de zaken niet zo eenvoudig. Hij was zeer eerzuchtig en had een duidelijke voorstelling van de vele beperkingen die het leven van de echtgenoot van de koningin kenmerkten. Hij was van mening dat hij een schitterende toekomst tegemoet ging bij de IG Farben'.

Zodat hij tegen zijn eventuele a.s. schoonmoeder zei: 'Het is me bekend dat Juliana's vader geen staatsinkomen had. Een dergelijke positie zou mij zeer onaangenaam zijn. Ik kan geen geld aanvaarden van uw familie en het zal u wel duidelijk zijn dat ik uit eigen middelen de enorme kosten niet kan bestrijden. De staat zal mij een inkomen moeten geven dat mij de mogelijkheid biedt om te voldoen aan de eisen die mijn positie stelt' [23]).

Aan die voorwaarde wenste de regering te voldoen. Toen kon de verloving ook bekend worden. Volgens Waterink overigens eerder dan de bedoeling was: '. . . . toen in de nazomer van 1936 door de geruchten, die begonnen door te sijpelen, een beslissing nodig was, kwam die noodzakelijkheid van een beslissing (voor de Prins — K.) toch nog als een schok. Een schok, niet omdat men niet bereid was te beslissen. Neen, het was anders. Er zat veeleer het element in, dat men nu ineens door de drang van de omstandigheden genoopt, bij zichzelf de moed vond om zich zijn eigen liefde in volle consequenties te realiseren' [24]).

Eén van die 'consequenties' was, dat de reeds overeenge-

komen overplaatsing van Bernhard van IG Farben Parijs ('Société pour l'Importation de Matières Colorantes et de Produits' – SOPI) naar IG Farben Amsterdam ('Hollandsche Koopmansbank N.V.') per 1 september 1936 geen normale effectuering meer kreeg. Hatch vermeldt die overeenkomst met IG Farben niet; Waterink (p. 59) wel; die zegt dat de Prins er het initiatief toe had genomen, waarna de hoofddirecteur in Berlijn er mee accoord was gegaan.

Een andere op grond van vele antecedenten bevoegde schrijver geeft een afwijkend beeld. Waarmee onze historische beschouwing het vlak van de persoonlijke strevingen der betrokkenen gaat verlaten teneinde wat dieper door te dringen in de objectieve verhoudingen waaronder de hier behandelde verbintenis tot stand kwam.

Deze laatst bedoelde schrijver, de Britse journalist en (boezem-?) vriend van Bernhard, Sefton Delmer, merkt op dat aan de komst van de jonge Lippe naar Nederland in het kader van de afspraak met IG Farben een aspect zat, dat 'mij mijzelf deed afvragen of de Herren Direktoren van de IG Farben hun relatie met de Prins.... niet hoopten uit te buiten. Want dr. Max Ilgner [25]), Benno's chef bij de IG Farben, zorgde voor een baantje bij de Hollandse Koopmans Bank in Amsterdam.... Hij (Pr. B. – K.) zou privéles krijgen over Nederlandse economie en industrie van IG-Farben-experts in Nederland (Fritze – K.).... Zijn baan bij de Koopmans Bank duurde.... maar een paar weken. Benno realiseerde zich de politieke gevaren van een voortgezette verbinding – hoe onbeduidend ook! – met IG Farben. In plaats daarvan ging hij bij de Nederlandse Handels Maatschappij (bedoeld is de – voormalige – Nederlandsche Handel Maatschappij N.V. – K.) om, liever dan van Duitsers, van Nederlanders het Nederlandse bankwezen en de handel te leren kennen' [26]).

Een Nederlandse kroniekschrijver, die in 1956 zelf in hardhandige aanraking zou komen met politieke perikelen aan het Nederlandse hof, formuleerde in 1946 de onmiskenbare wijdere dimensies van Bernhards verschijnen in het regerend vorstenhuis aldus:

'Zoodra de koninklijke verloving in september 1936 bekend werd, meende Hitler een kans te zien zijn plannen ten

opzichte van Holland een stap nader tot hun doel te brengen. Prins Bernhard zou een onverwachte troefkaart in zijn politieke spel kunnen zijn. De prins moest het Nederlandsche volk voor de politiek van het nationaal-socialistische Duitschland winnen' [27]).

Zowel deze schrijver als Delmer onderstreept, dat én IG Farben én Adolf Hitler daarbij een *illusie* koesterden en nastreefden. Dát zij echter een dergelijke gedachte hadden, staat voor beide schrijvers vast. Het ligt voor de hand, te veronderstellen, dat dit niet kan worden los gemaakt van de relaties, die tussen de candidaat-Prins-gemaal en de politiek en economisch sterkste machten in het Derde Rijk waren ontstaan.

Voor de IG Farben is dat zonder meer duidelijk: niemand staat op de nominatie directeur te worden (en dit vóór hij 30 jaar is), wanneer hij niet een volstrekte loyaliteit en betrouwbaarheid (naast capaciteit) jegens een zo gigantisch concern heeft getoond en ook voor de toekomst garandeert. Wij hebben reeds gezien, hoe zwaar het viel, deze band te slechten ter wille van de verloving met Juliana.

Ten aanzien van Bernhards verhouding tot de nazi's — de politieke, sociale en militaire executanten van het gezag in de staat die een Duitse schrijver niet ten onrechte eens 'IG Deutschland' heeft gedoopt — ligt het iets ingewikkelder.

Het lidmaatschap van SA en SS staat vast. Hatch laat Bernhard (en diens broer en vrienden) de SS 'verlaten' en 'alle banden met de nazi-partij doorsnijden', 'toen zij hun studie hadden voltooid' (p. 57). Dat zou dus in het voorjaar van 1935 zijn geweest.

In de Nederlandse uitgave van Delmers boek wordt gezegd dat de prins tot hij in april 1935 was afgestudeerd, 'SS-aspirant' zou zijn geweest (p. 301). In de Duitse uitgave van hetzelfde boek wordt echter gezegd: 'Prins Bernhard, student rechten, employé van het I.G. Farben-concern, was tot zijn huwelijk (7 januari 1937 — K.) lid van de Reiter-SS' [28]).

De *Daily Express* van 2 januari 1937 vermeldde (kennelijk óók uit de pen van Delmer), dat Prins Bernhard 'vóór hij de Nederlandse nationaliteit verwierf (eind november 1936 — K.), lid was van de lijfgarde van Hitler', een waarschijnlijk incorrecte vertaling van 'SS-Leibstandarte Adolf Hitler' [29]).

Men ziet, dat hier tijdsverschillen van enkele jaren opduiken naast verschillen in gradatie tussen 'SS-aspirant' en 'SS-lijfgardist van de Führer'.

In dit verband mag men zeker niet voorbij gaan aan een tweetal opmerkelijke bezoeken, die de aankomende Prins der Nederlanden kort vóór zijn huwelijk aan Duitsland heeft gebracht.

Het eerste werd aanvankelijk door een Haags dagblad als volgt via de pen van zijn Berlijnse correspondent aangekondigd: 'Naar ik verneem, zal op 17 november (1936 – K.) een officiëele plechtigheid plaats hebben, bestaande in de ontvangst van Prins Bernhard door Rijkskanselier Adolf Hitler, die hem bij deze gelegenheid op voorstel van de twee in deze aangelegenheid bevoegde rijksministers, n.l. de rijksminister van Binnenlandsche Zaken en de rijksminister van Buitenlandsche Zaken, Von Neurath, zal ontheffen van het Duitsche staatsburgerschap. De plechtigheid zal door alle Duitsche radiozenders worden uitgezonden en in alle Duitsche bladen worden gepubliceerd' [30]).

De *NRC*, de Rotterdamse 'moeder' van dit Haagse blad, bracht vrijwel woordelijk hetzelfde bericht en voegde er als notitie bij: 'Wij vragen ons af, of Prins Bernhard na deze plechtigheid inderdaad juridisch het Duitsche staatsburgerschap zal hebben verloren'.

Immers: het Nederlanderschap kon (en kan) men alleen bij naturalisatie volgens de Nederlandse wet verkrijgen. En de werkzaamheden van het Nederlandse parlement waren niet gesynchroniseerd met de agenda van de Führer aller Duitsers.

Ook elders in het land klonken critische geluiden door bij het vernemen van de blijkbaar grootscheeps op te zetten uitlui in Berlijn van iemand die enkele dagen later Nederlander zou worden. En hoewel daarover niets vaststaands te ontdekken viel, krijgen wij toch de indruk, dat de regering-Colijn via haar gezant te Berlijn, de aldaar bij bepaalde nazi's zeer ongeliefde Van Limburg Stirum, heeft geïntervenieerd. Waardoor de openbare 'plechtigheid' blijkens successievelijke berichten in de Nederlandse pers werd gereduceerd tot een ontvangst achter gesloten deuren.

Goebbels' Dagblad, de *Völkischer Beobachter*, vermeldde het bezoek 'zur Verabschiedung' onder het opschrift 'Ont-

vangsten door de Führer' en noemt Hitler in het bericht over de audiëntie van Bernhard 'Führer en Rijkskanselier', zijn partij- en staatsfuncties dus. Nadere bijzonderheden over het aldaar verhandelde ontbreken.

Van Maasdijk en een enkel dagblad uit de tijd zelf maken melding van een ander bezoek aan de 'Führer' dat de dag vóór Bernhards ontvangst werd afgelegd: van Mussert. In de NSB-pers zoekt men vergeefs naar de ophef die dit bezoek (één van de zeer schaarse in Musserts levensdagen) toch zou verdienen; het wordt zelfs niet met een 6 punts letter medegedeeld; evenmin heeft de NSB ooit gereageerd op de desbetreffende nieuwsberichten in enkele bladen. En vandaar dat beide bezoeken op resp. 16 en 17 november 1936 zowel in hun eigen verloop als mogelijk onderling verband voor de geschiedschrijver van heden even intrigerend als ondoorzichtig blijven.

Maar dat voor een tegenstander van Hitler en het nazisme — zoals met name Hatch Bernhard beschrijft — enigerlei noodzaak zou hebben bestaan, aan deze zelfde Hitler een 'afscheids'- of 'beleefdheidsbezoek' te brengen omdat hij de Nederlandse Kroonprinses ging huwen, wil er althans bij deze geschiedschrijver niet in.

Dat geldt zo mogelijk in nog sterkere mate voor het tweede bezoek van Bernhard uit die dagen, dat door de daarbij aanwezige Delmer (p. 301–302) in sappige tinten wordt beschreven. Ook dat was een 'afscheidsbezoek' en wel aan Bernhards Berlijnse SS-peloton in het najaar van 1936. Volgens Delmer verkocht zijn 'Sturmführer' Wunderlich daarbij allerlei dubieuze nazi-grollen ten koste van de jonge verloofden, overigens tot grote vrolijkheid van zowel Delmer als Bernhard. Climax in deze humor was Wunderlichs dreigement, Bernhard bij Himmler te zullen aanbrengen en voordragen voor 'straf', omdat Bernhard 'de verlovingswetten van de SS had overtreden'. Lippe had namelijk hem, Wunderlich, 'je meerdere', geen toestemming gevraagd om te trouwen en hem evenmin 'de bewijzen van de arische geboorte van je toekomstige echtgenote' overhandigd. Slotsom: 'Wat je straf zal zijn, kan ik niet zeggen. Misschien verwijdering uit de SS, misschien promotie, misschien allebei!'

Ook hier moet een afwijking in de Nederlandse uitgave van de Duitse blijkbaar de griezelige inhoud van deze laatste woorden neutraliseren. Een voetnoot zegt: 'Dit grapje zal Wunderlich wel hebben gemaakt in de wetenschap dat de Prins al enige tijd niets meer met de SS te maken had, en mogelijk zinspelend op diens toekomstige status'. De Duitse lezer kan echter onbekommerd genieten van 's Herren Wunderlichs dubbelzinnigheden; en de Nederlandse kan zich afvragen, waarom iemand die al enkele jaren 'niets meer met de SS te maken had', beslist naar zijn dan dus vroegere kornuiten moest toen hij al met Juliana was verloofd. *En* waarom hij 'brulde van plezier' (aldus Delmer) na deze troebele toespraak van de Sturmführer [31]).

Uit het bovenstaande moge in elk geval voldoende blijken, dat Bernhards verloving met de Nederlandse kroonprinses voor de nazi's en voor hen die zij dienden, wat men tegenwoordig noemt een 'top-hit' was.

Zó onverwacht als Van Maasdijk zegt, kwam de 'troefkaart' van deze verbintenis bovendien toch niet voor de leidende kringen in Berlijn, dat op de dag van haar bekendmaking de *Völkischer Beobachter* al wist te schrijven: 'Thans wordt een nieuwe band tussen het Oranjehuis en het Duitse volk geslagen en wederom zal een Duits Prinsgemaal zijn intocht houden in de Nederlanden. Deze gebeurtenis begroet het Duitse volk met grote vreugde als een voorteken van een nieuwe toekomst, waarin de wolken van een onvoldoend begrijpen van elkaar, die in de laatste jaren de horizon verduisteren, verlicht zullen worden' [32]).

De verwachtingen waren kennelijk hoog gespannen.

Het *Berliner Tageblatt* ging een dag later concreter op de vermeende perspectieven in: 'Dit (de verloving – K.) is van grote politieke betekenis. Nederland is, wat zijn bevolkingssterkte betreft, een 'klein' volk. Het wil niet anders zijn in de gelukkige hoek die zijn werkzame nuchter denkende bevolking tot één der rijkste en meest aaneengesloten delen van Europa gemaakt heeft, maar dit kleine land heeft kolonies op één der niet minder begunstigde, maar ook geëxponeerde punten van Azië, met meer dan 70 miljoen inwoners. In kleinere verhoudingen is de dubbele positie van het Nederlandse koningshuis dezelfde als die

van het Engelse, en, als men wil, ook die van het Italiaanse na de verovering van Abessinië. Een reusachtige koloniale achtergrond voor een betrekkelijk kleine blanke kern. De Nederlandse monarchie is op deze wijze niet alleen centrum van de Europese politiek, maar tegelijkertijd ook een factor in de wereldpolitiek. Zij is een 'ruhender Pol in der Erscheinungen Flucht' '[33]).

Deze drastische Duitse lyriek onthult althans één van de redenen waarom de hoofdredacteur van het *Berliner Tageblatt* de Nederlandse Kroonprinses zou hebben willen trouwen. Hij zal dan ook met belangstelling hebben kennis genomen van het dankwoord dat de echte Duitse verloofde nog geen drie weken na dit boeiend commentaar via de Nederlandse radio tot het Nederlandse volk richtte, afscheid nemend van zijn gehoor met de volgende zin: 'Dan zou ik nu gaarne aan den arbeid gaan en mijn oeconomische studiën van Nederland en *speciaal van de Overzeesche Gewesten voortzetten*'[34]). (Cursivering van ons — K.)
Deze mededeling had concreet betrekking op de functie, die, zoals reeds vermeld, Bernhard bij de NHM was gaan vervullen, volgens Hatch (p. 77) door bemiddeling van Koningin Wilhelmina; Hatch merkt op, dat de Handelmaatschappij 'een belangrijke rol speelde in de economie van Nederlands Oost-Indië'. Alweer dus dat gebiedsdeel met name genoemd.

Imperialistische Duitse belangstelling voor Nederlands 'wereldrijk in Azië' is er overigens altijd geweest. Maar juist in die dagen van 1936, toen de voorbereiding tot de tweede wereldoorlog in een nieuw stadium was gekomen en het vraagstuk van de grondstoffen nummer één op de economische agenda van het derde Rijk stond, kwam zij versterkt tot uiting. En zoals boven aangehaalde citaten laten zien, verbonden de heren nazi's die belangstelling zonder mankeren met het komende vorstelijke huwelijk van één hunner onderdanen.

Hirschfeld vertelt, hoe zijn vriend Schacht, Rijksbank-President te Berlijn, tegenover hem in september 1936 — de regering-Colijn had juist mede onder krachtige Duitse druk via Hirschfeld, de gouden standaard verlaten — aanspraken deed gelden op Nederlands koloniaal bezit. Hirschfeld voel-

de daar veel voor, zegt hij, 'vanwege de politieke invloed die hiervan zou uitgaan' [35]). Dit gegeven klopt frappant met een geheel andere bron, die op 26 september 1936 Schachts wensen ten aanzien van met name 'Nederlands Nieuw-Guinea' mededeelde aan de toenmalige gezant in Berlijn, de al genoemde Van Limburg Stirum [36]). Zou het toeval zijn, dat de Duitse en pro-Duitse Nederlandse pers dit thema tussen de data van verloving en huwelijk voortdurend geprononceerd aansneed?

Eind september van hetzelfde jaar werd in die pers melding gemaakt van Duits-Italiaans-Japans anti-Komintern-overleg over een mogelijke verdeling van invloedssferen tussen de drie fascistische staten in het Nederlandse koloniale bezit in Azië [37]).

De Londense *Evening Standard*, evenals de *Daily Express* (Delmer!) tot het Beaverbrook-concern behorend, opende op 26 november 1936 sensationeel met een bericht over een bestaand plan, 'Indië' te verdelen in een 'Duits deel' (Java en Sumatra) en een 'Japans deel' (Borneo en Celebes). De zaak kwam in het Lagerhuis ter sprake. Er waren invloedrijke Britten die er wel voor voelden, de vooral door Goering geëntameerde koloniale eisen ten koste van Nederland te bevredigen [38]). O.m. hoopte men op die wijze Duitsland Sowjet-waarts af te leiden en de eigen precaire status quo in Z.O. Azië tegenover het even agressieve en expansieve Japan te redden. De in december 1936 afgetreden koning Eduard VIII moet hier een voorstander van zijn geweest.

Van de Engels-Nederlandse Shell-'koning' Deterding ('Sir' Henry) is bekend, dat hij Hitler met alle middelen steunde en tegemoet wilde komen. De reeds vermelde (Amerikaanse) bron over Schacht was ter ore gekomen, dat Deterding een Duits markt-monopolie voor de Indonesische olie van de Koninklijke Shell, eventueel samen met de Stanvac, nastreefde. Ook dat speelde in 1936 [39]).

De al vaak genoemde Hollandsche Koopmansbank, waar de Twentsche Bank eveneens belangen bij had gekregen, vervulde in de persoon van de ons reeds bekende Fritze een belangrijke explorerende functie ten bate van de combinatie IG Farben-Imperial Chemical Industries (ICI) in 'Nederlands-Indië' met betrekking tot het z.g. 'Caustic-soda-

plan' op Madura en het 'Bauxiet-plan' op Noord-Sumatra. De heer Fritze verwierf in 'Indië' tevens belangen in noodlijdende dagbladen; namens een Duitse financiële groep, waar Goering sterk bij was geinteresseerd, moet hij zelfs een bod op het officieuze persbureau Aneta hebben gedaan [40]).

Op 24 december 1936 opende Goebbels' *Völkischer Beobachter* met een geweldige kop: 'Hollands koloniaal bezit door Moskou bedreigd'. Het 'eigen bericht' uit Rotterdam maakte daarbij uitvoerig gebruik van een twee dagen tevoren verschenen niet minder kolossaal bericht in de Amsterdamse *Telegraaf* ten gunste van het afstaan van Nederlandse koloniën aan Duitsland, waarbij Nieuw-Guinea met name werd genoemd.

Het Amsterdamse blad voegde aan zijn beschrijving van Duitslands koloniale verlangens enkele zinnen toe: 'Zooals men zich wellicht zal herinneren heeft Hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg, die herhaaldelijk onze koloniën bezocht, indertijd getracht een.... 'chartered-company'-concessie voor Duitschland op Nederlandsch Nieuw-Guinea te verkrijgen.'

De Nederlandse regering had dat plan toen afgewezen omdat dit 'tot eigendomsverlies zou leiden', aldus de *Telegraaf* [41]).

Wel — en dit lijkt een geschikt punt om onze beperkte verkenning in het nog niet zo verre en juist zo actuele verleden hier af te ronden — deze Hertog Adolf, broer van wijlen Prins Hendrik der Nederlanden, arriveerde weinige dagen later op Schiphol om in Den Haag ten behoeve van zijn nicht getuige te zijn bij haar huwelijk met Bernhard von Lippe.

Oom Adolf (men zie ook noot 14) zag men nóg weer iets later, op 5 januari 1937, tijdens de gala-avond in het Haagse K. en W., naast het prinselijke paar en de Koningin der Nederlanden met gestrekte rechter arm in de koninklijke loge: zijn nazi-groet ter ere van zijn Führer op de muziek van het Horst-Wessellied, dat tenslotte onder zware druk vanuit Berlijn, toch mèt het 'Deutschland, Deutschland über alles', aan het Wilhelmus was toegevoegd.

Het voert te ver, ook dit *muzikale* aspect van de verbintenis Oranje-Lippe tot in de (belangwekkende) finesses te

beschrijven. Maar wel willen wij om dan toch énig recht aan de Nederlandse objectiviteit dier roerige dagen te doen wedervaren, onze probleemstelling besluiten met een feit, dat in de gehele wereld dankbaarheid en bewondering heeft gewekt: het feit, dat de Pruisische en nazi-volksliederen *niet* werden gedirigeerd door de wel als dirigent aangekondigde dr. Peter van Anrooy, en *niet* werden meegespeeld door een aantal leden van zijn (vroegere) Residentie-Orkest.

Hertog Adolf en de zijnen brachten het Haags saluut aan hun nationale gangsterdom op de tonen die de combinatie van het Residentie-Orkest-restant en de Kon. Militaire Kapel-remplacant onder leiding van de kapitein dr. C. L. Walther Boer voortbracht. Peter van Anrooy had in de avondbladen reeds laten weten, te weigeren, 'een lied te spelen, dat niet aan het volk behoort, maar aan een partij, die onder de toonen van dat lied andersdenken en Joden vervolgt en mishandelt, en de vrijheid van het Nederlandsche volk bedreigt' [42]).

Waarmee hij onderstreepte, wat vele jaren later de biograaf van Prins Bernhard zo terecht zou constateren: dat de verloving van een Duitser met een Nederlandse kroonprinses 'geen eenvoudige zaak' is.

1) **Prins Bernhard — Het vorstelijke Huis zur Lippe-Biesterfeld** — door prof. dr. G. Freiherr von Eppstein en Hofrat Max Staercke — Utrecht MCMXXXVI, p. 182.
2) Dr. J. Waterink — **Onze Prins — in het publiek en binnenskamers** — Wageningen z.j. (29 juni 1911—1951 — 40 jaren), p. 61/62.
3) Alden Hatch — **Prins Bernhard — Zijn plaats en functie in de moderne monarchie** — Amsterdam MCMLXII; vgl. ook: Sefton Delmer — **De Duitsers en ik** — Utrecht 1963, p. 270.
4) **Vooruit** van 8/9/36 — Blad A. Delmer (p. 270) vermeldt een poging tot engagement met de Duitse prins Stolberg-Stolberg.
5) Hatch — p. 60/61; vgl. ook Delmer, p. 268.
6) Hatch, p. 64.
7) Mededeling, door een intimus van jhr. Loudon aan schrijver gedaan na verschijnen van Hatch' biografie in het najaar van 1962.
8) Waterink, p. 50/51.

9) Waterink (p. 83) vermeldt alleen de SA; Hatch (p. 55—58) alleen de SS, al suggereert hij wel, dat Bernhard aan de kant van de SA stond tot aan de 'nacht der lange messen'; Delmer (p. 206) vermeldt beide nazi-keurtroepen als onderdelen waartoe de gebroeders Von Lippe hebben behoord.

10) Delmer, p. 301.

11) **De Telegraaf** van 8/9/36, Avondblad p. 1 meldde, dat Prins Bernhard zijn Berlijnse adres nog had: Duisburgerstrasse 8; ook Aschwin woonde daar bij een familie Nordhaus; Nordhaus Sr. was volgens deze bron vertrokken naar 'Indië'.

12) **Het Vaderland** van 9/12/36, Avondblad.

13) Gerhard Maria Albert Julius Herbert Kay Fritze was in 1890 als Duitser geboren; werd in 1929 tot Nederlander genaturaliseerd; tijdens of na de Tweede Wereldoorlog tot Amerikaan; overleed in 1963 te Renkum.
'Zijn' Hollandsche Koopmansbank heeft in Amsterdam tijdens de bezetting zonder Duits beheer gefunctioneerd, ondanks het feit dat Fritze, die vlak vóór of vlak na de Mei-dagen van 1940 naar New York was vertrokken, de zetel van de bank in Willemstad (Curaçao) vestigde. Wel echter werd in december 1940 de Duitser Hans Weltzien mede commissaris. Hij stierf in augustus 1944. Ook na 1945 had merkwaardigerwijs geen (Nederlands) beheer van deze bankinstelling plaats; een bericht van directie en commissarissen meldde na de bevrijding, dat 'verschillende omstandigheden het ongewenscht maakten gedurende de bezettingsperiode de balansen over 1943 en 1944 samen te stellen.'
Fritze stichtte in oktober 1940 in de toen nog neutrale USA de 'Holland-American Merchant Corporation' waarvan hij 'president' werd. In 1953 kreeg Fritze de aandelen die de Koopmansbank in deze HAMC bezat; hij trad toen af als commissaris van de Koopmansbank, waarvan hij tot 1937 directeur en van 1937 tot 1947 gedelegeerd commissaris was geweest.
De directeur van de Koopmansbank sinds 1957, mr. A. E. van Braam Houckgeest, werd per 1 januari 1963 particulier secretaris van Prins Bernhard. Sinds 1/1/'65 is hij zijn financieel adviseur en thesaurier van de Koningin.

14) Jhr. mr. W. F. Roëll is in 1943 door de nazi-bezetter geexecuteerd. Hij behoorde tot een illegale groep, die contact met Londen onderhield en met kringen in Duitsland die tenslotte de aanslag op Hitler van 20 juli 1944 voorbereidden en waartoe volgens Waterink ook Aschwin von Lippe behoorde. Volgens Hatch (p. 113) deed prinses Armgard vergeefs een beroep op een nazi-oom van Juliana, Hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg, om het leven van Roëll door interventie bij de bevriende Goering te redden.

15) **Nieuwe Rotterdamsche Courant** van 9/9/36, Avondblad D, p. 2.

16) Een zoon van Wilhelm, prins August Wilhelm, was bovendien óók lid van de SA en via die weg toegetreden tot de NSDAP. Prinses Hermine heeft in de winter van 1932/33 vanuit Nederland de reis naar Berlijn ondernomen om Hitler tot herstel van de monarchie te bewegen (vgl. Delmer, p. 177—180).

17) **Het Vaderland** van 9/9/36, Ochtendblad.

18) Id., 9/9/36, Avondblad.

19) **De Telegraaf** van 9/9/36, Avondblad, Vijfde Blad, p. 11.

20) Waterink, p. 63.

21) 'Dr. Passarge' was (volgens Hatch) Bernhards chef in Parijs. Er werkten twee Passarges bij I. G. Farben. **Mario** Passarge was leider van één der 9 hoofdafdelingen van I. G. Farben Berlin NW 7, de spionage-centrale van het concern onder de 'Tarn'-naam 'Statistische Abteilung'. Hoofd van deze gehele centrale was dr. Max Ilgner (zie noot 25), die tijdens het Neurenbergsee IG-Farben-proces enkele verklaringen hierover heeft afgelegd, na reeds een aantal mededelingen aan het Amerikaanse Kilgore-Committee te hebben gedaan (vgl. Richard Sasuly — IG Farben — N.York 1947; p. 274 e.v. over M. Passarge). Tot Ilgners 'Verbindungsmänner' (geheime agenten) behoorde **Willibald** Passarge; **hij** moet de door Hatch bedoelde zijn. Prins Bernhard was onder directe leiding vanuit Berlijn N.W. 7, Passarges 'assistent' in Parijs (vgl. **Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals** — Volume VII, p. 732 — Washington 1953).

22) Hatch, p. 59.

23) Hatch, p. 70.

24) Waterink, p. 64.

25) Dr. Max Ilgner, in Neurenberg tot drie jaar veroordeeld, was financieel directeur van IG Farben en lid van de Raad van Bestuur van dit concern. Bij het Neurenbergse IG Farben-proces bleek, dat hij de leiding had van het totale IG-Farben-spionage-apparaat in samenwerking met SS, Gestapo en Abwehr (Canaris). (Ilgner was al in de jaren twintig lid van de NSDAP geworden). In de USA b.v. vond men in 1941/42 bij een spionage-dochter van Ilgners bureau, de 'Chemnyco Inc.' te New York, kaarten, luchtfoto's enz. van vitale Amerikaanse militaire installaties. De leiders van 'Chemnyco' zijn nooit vervolgd. (Sasuly, p. 96—101) — Zie ook noot 21.
Ilgner en diens vrouw waren ere-gasten op de bruiloft van Bernhard en Juliana. (O.m. **Het Vaderland** van 29/12/36 — Avondblad). Ook andere nazi's waren dat en hadden de Nederlandse veiligheidsdiensten kunnen passeren (vgl. **De Nieuwe Stem,** juli 1965)

26) Delmer, p. 270—271. Ilgners verklaring in Neurenberg over Bernhard is op dit punt, althans in de Engelse ver-

taling, niet geheel duidelijk. Hij zei: 'Dan was er een Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld. Hij was assistent voor de Farben verbindingsman in Parijs. Hij trouwde Prinses Juliana van Nederland. Vroeger ('previously') had hij in Amsterdam gewerkt.' (**Trials, t.a.p.**). Dit zou dus op de paar weken onmiddellijk vóór de verloving kunnen slaan; maar ook onze mening kunnen bevestigen, dat Bernhard reeds in de periode 1934—1936 bij de Hollandsche Koopmansbank werkzaam is geweest.

27) Mr. dr. I. G. van Maasdijk — **Andermaal schuldig** — Amsterdam, 1946, p. 183. Het z.g. 'hofconflict' van 1956 kostte Van M. zijn functie in Soestdijk.

28) Zie **Der Spiegel** van 9/5/1962, p. 78.

29) Aangehaald in **Het Vaderland** van 2/1/37, Avondblad, Laatste Nieuws, en de **Nieuwe Rotterdamsche Courant** van 3/1/37 Ochtendblad D p. 1. Volgens deze bladen had Pr. B. van zijn ex-lijfgarde-lidmaatschap dankbaar gebruik gemaakt om Hitler (met succes) te bewegen tot het intrekken van het uitreis-verbod aan enkele Duitse bruidsmeisjes als 'repressaille' tegen anti-Duitse gebeurtenissen in Den Haag en Amsterdam.

30) **Het Vaderland** van 8/11/36, Ochtendblad, en **NRC** id., Ochtendblad E p. 1.

31) Zie voor Wunderlich ook **De Nieuwe Stem** van juli 1965, p. 408. Volgens Delmer (Ned. uitgave p. 302) werd deze SS-Sturmführer na Duitslands capitulatie in 1945 door toedoen van Prins Bernhard zonder proces uit geallieerde gevangenschap bevrijd.

32) **Völkischer Beobachter** van 9/9/36, voorzover in Nederland nog te raadplegen; **Het Vaderland** van 8/9/36 Avondblad drukte de tekst ervan reeds af.

33) **Berliner Tageblatt** van 9/9/36.

34) Radio-toespraak op 29/9/36.

35) Dr. H. M. Hirschfeld — **Herinneringen uit de jaren 1933—1939** — Amsterdam/Brussel MCMLIX, p. 82.

36) **Diplomat auf heiszem Boden — Tagebuch des USA-Botschafters William E. Dodd in Berlin 1933-1938** — Berlin z.j., p. 396.

37) Vgl. **De Telegraaf** van 27/9/36 Avondblad.
Een nog weer andere variant van dit soort plannen bracht de **Survey of International Affairs** (1936 — p. 387), nl. dat Japan Duitsland zou compenseren met te veroveren Nederlandse koloniën (vermeld in: M. A. Aziz — **Japan's Colonialism and Indonesia** — The Hague 1955).

38) Het **Algemeen Handelsblad** b.v. keerde zich op 6/1/37 in een commentaar tegen de suggestie van de Britse conservatief Lord Elibank in de **Times** om 'Nederlands Nieuw-Guinea' aan Hitler-Duitsland af te staan.

39) Dodd, p. 215.

40) Mededelingen aan schrijver van een voormalig leidend medewerker aan Indische bladen.

41) In januari 1936 had de Utrechtse hoogleraar J. G. Sleeswijk tijdens lezingen te Berlijn, Keulen en Düsseldorf voor de Deutsche Kolonialgesellschaft, herinnerd aan dit plan, dat uit 1923 stamde. De Nederlandse regering en het Indische gouvernement stonden er volgens hem gunstig tegenover; Nederlands-Indische persorganen en 'politieke kringen' in Nederland begonnen het plan toen 'verdacht te maken': 'men beweerde, dat de Duitsers wilden proberen, om zo te zeggen, zich 'achterom' op Nederlands territoir een nieuwe kolonie te verschaffen'. Sleeswijk betreurde de mislukking van het plan (vgl. **Koloniale Rundschau**, XXVII Jahrgang — Leipzig 1936, p. 270 e.v.).

42) Men vindt de volledige tekst van Van Anrooy's indrukwekkende en visionaire verklaring in **Het Vaderland** van 5/1/37 Avondblad. Jaren na de bevrijding vertelde de oud-directeur van het Residentie-Orkest, zoals Van Anrooy zich tot zijn dood op Oudejaarsdag 1954 bleef noemen, aan schrijver:
'Ik had mij natuurlijk ook ziek kunnen melden; ik wás trouwens ziek na alle spanningen met het bestuur van het Residentie-Orkest; maar ik wou, dat de mensen zouden weten, dat ik het verdomde dat verfoeilijke lied te dirigeren. Daarom heb ik wél Lohengrin gedirigeerd en ben ik voor het Horst-Wessellied weggebleven; zelfs de Koningin heeft iemand op me afgestuurd om me te bezweren het toch te doen. Maar ik heb geweigerd. Toen hebben ze Walther Boer gehaald en die fijne meneer heeft het gedaan. Ik zie hem nog staan te knipmessen voor de koninklijke loge.'
Vooruit wist in zijn ochtendblad van 6/1/37 te melden, dat 'ongeveer 25' orkestleden eveneens geweigerd hadden, het Horst-Wessellied mét het Deutschland-lied mee te spelen.

Zure d'Oranges

Hoofdstuk I — *Weg met de socialen etc.*

Zou Marijnen het al geweten hebben? — dat is de eerste vraag. En de laatste is: moeten we het nú pas van Mozer horen? Daartussen in ligt een wijd gebied van gissingen en onzekerheden. Alleen een hypothese kan ons uit de moeilijkheden helpen. Zullen we het wagen? Als ze niet juist is, ligt dat aan het spaarzaam feitenmateriaal, dat ons ten dienste staat. Dat zou overigens wel jammer zijn, want alles klopt zo mooi in onze redenering.

We veronderstellen dus: Marijnen wist het tóch al. En hij wist ook, dat Oranjeliefde een wig in de P.v.d.A. zou drijven. Fluks dus een crisis geforceerd en de P.v.d.A. in de regering getrokken. Wel bewust hapte ze, nog geen fotograaf op de Vuurse bespeurd hebbende. Toen die zich eenmaal met zijn product den volke getoond had, kwam een brief die wel en die niet openbaar was, en die wel en die niet republikeins was. Enfin gewoonwat bochtenwerk. Nu naar rechts, daar gaat mijn linkervleugel; dan naar links au, daar gaat mijn rechter!

Het gekke is, dat je op die manier niet alleen je vleugels, maar ook je gezicht verliest. Maar dat was toch de bedoeling?

Weg met de socialen, leve je weet wel wie!

Hoofdstuk II — *Van de Koning*

'De Koning is onschendbaar'.

Men mag ook een sexueel mopje uithalen en zeggen: 'de Koningin'. En dan blijft uitbreiding niet uit: je mag nu ook al zeggen: de familie van de Koningin.

Dat betekent dat je van die familie nooit iets kwaads mag zeggen; eigenlijk, dat je er altijd wat goeds van dient te zeggen. Voorschrift van de Constitutie (uitleg — Van Riel). Ik heb dan ook de familie altijd geëerd.

Hoofdstuk III — *De Eendracht van het land*

De eenheid van het volk rond de troon is de pit van onze natie. Zelfs nu is dan ook de eenheidsworst uit de eerste wereldoorlog nog beroemd. Dat is één van de mooie dingen in tijden van grote nood.

Het allermooiste is, dat wie de worst niet lust, er uit wordt gegooid. Neen, laat ons ene meer juiste formulering betrachten: dezulken stellen zich zelve buiten de wet — het is dan aan het eensgezinde volk hen 'er uit te gooien'.

Als dat wat moeilijk gaat, verdient het ten zeerste aanbeveling rond de worst een oranjelintje te binden. Het is trouwens toch beter, eer op het uiterlijk, dan op de inhoud acht te slaan.

Wat voor afval er ingestopt wordt — dat kun je beter aan de deskundigen overlaten.

Onze bedrijfsgewijze productiemethode (wie heeft dat euforisme toch uitgevonden?) kent vele deskundigen.

Onze reclamebureaus weten alles van verkooptechniek af.

Wilt u even slikken — het is een algemeen, een nationaal, een vaderlands belang.

Ze slikken ook alles!

HOEZEE - HOEZEE - HOEZEE.

de J.

LEVE DE REPUBLIEK

Ze hadden in Groningen vrolijk kermis gevierd. In de wafelkraam van Dove Saar hadden ze flink wat wijn ingeslagen, en laat op de avond hadden er een paar geroepen: *Leve de Republiek!*

Een van de aanwezigen stond bij de geheime politie in Groningen bekend als een woelig element; hij was redacteur van een radicaal blaadje, geheten *De Tolk der Vrijheid.* Het was dan ook een prachtige kans om hem en het blaadje er onder te krijgen. De jonge journalist, Eijlert Meeter, werd eerst enige maanden zonder vorm van proces in de gevangenis gestopt, en daarna voor de rechter gesleept en veroordeeld wegens het 'boosaardiglijk en openbaar aanranden van de waardigheid en het gezag van den koning benevens de regten van het koninklijk stamhuis'. Dit kon op grond van een strafbepaling die, tegen groot verzet in, in 1830 was tot stand gekomen. En het baatte de beschuldigde niet, dat hij in zijn pleitrede voor de rechter verklaarde, misschien wel bedoeld te hebben: 'Leve de Republiek Haïti'. Hij werd veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf, en enige medebeklaagden, die alleen maar in de wafelkraam rumoer hadden gemaakt maar niet konden worden beschuldigd van oproerige schrijfsels, tot kortere vrijheidsstraffen. Dit gebeurde in 1840.

Het is 125 jaar later. De wet van 1830 is intussen al lang afgeschaft en vervangen door een modern Wetboek van Strafrecht. Op het ogenblik is Benelux omringd door republieken en zitten wij stikvol vooraanstaande politici, die dagelijks, ieder op hun manier, roepen: Leve de Republiek. Ze bedoelen bepaald niet meer de Republiek Haïti. In PvdA-kringen bedoelt men: de Republiek der Verenigde Staten; in KVP-kringen: de Duitse Bondsrepubliek; in CPN-kringen: de Unie van Socialistische Sowjet-Republieken; Hiltermann bedoelt: de Vijfde Republiek van Charles de Grote; Kief: de Joegoslavische Fed. Soc. Republiek; Wertheim: de Chinese Volksrepubliek; en Verolme: de Republiek Indonesia.

Dat mag allemaal. Het republikeinse systeem bevordert, in al die landen, althans volgens bepaalde groepen politici, de openbare rust en orde.

De enige plaats, waar zelfs het vertonen van het woord REPUBLIEK de openbare rust verstoort, is.... de Hollandse wafelkraam.

W. F. Scherpslijper

Henk van Kerkwijk

LANDSCHAP

hebben de golven ogen?
ik denk het niet
want hun orgaanvreemde kijken
door de buiken van dode vissen
is meer het glazig staren
van een steeds weer zichzelf
strelende masturbant

zijn de bomen antennes?
uitlopers van een pottende aarde
die stervenskreten en moederschaps-
verlangens registreren voor het
kaartsysteem van de grond
ik denk het niet

en ook de bruggen,
gestadige coïti tussen twee
au fond afwezige geliefden,
luisteren ze naar het gezang
van de volgegeten banden
en geven ze in hun kraken uitleg
en interpretatie mee aan de wind?

ik denk het niet
want door denken hou ik
mijn huis van kobolden vrij

de trappen schoon
de geraniums proper

• was ik meester meester
bij de keuringsdienst van waren
geen dag kwam nog op
geen nacht ging nog onder

de hele tijd in keurig
fluweel verpakt mijn oom
die ik niet heb en nooit had
die voor het fluitspelen
met tong en tanden klakt

en later verwisselt hij
muziek en instrument
voor het nasale aaien
van een listige klarinet

maar de Morgenstimmung
van Grieg is hem verboden
in huilen ben ik geen meester
zoals ik ook niets te zeggen heb

bij de keuringsdienst van waren

BOKSER

o ik moet en moet op adem komen
nu mijn vuisten steeds weer bevriezen
op het moment van kramp

geef me vijf tellen meer dan de
negen van de eerste ronde en laat
de lachers van mijn hand afgaan

maak me hard als de planken waarop ik lig
ik plant staaldraad in mijn armen
en vecht een licht, bevecht een licht
als een doodzonde die mij onsterflijk moet maken

ik kan wel drinken al drink ik niet
die mij hard en woordelijk herhalen
zijn als water plonsend en soppend
of een bosaap door mijn schedel stapt

moet ik daarvoor de ogen opendoen?

Gerard J. M. van het Reve

LATERE HERINNERINGEN

II. In militaire dienst.

Van maart 1912 tot maart 1914 heb ik moeten dienen bij het 3e eskadron van het 4e Regiment Huzaren te Deventer. Ik had nooit iets met paarden te maken gehad, wist niets van stallen uitmesten of van mestkruien, moest met vallen en er-weer-opklauteren leren paardrijden, waarbij de instructeurs niet zuinig waren met hun niet altijd voor de kinderkamer geëigende aanmerkingen.

„Kerel, jij rijdt god-zal-me-nakend-in-m'n-buik-bijten op je kloten, ga toch op je kont zitten!"

Mijn kameraden, veelal boerenjongens, waren uiteraard beter met paarden vertrouwd dan ik en dachten ook wel te kunnen rijden. Maar dat was zelfoverschatting en op een gegeven moment was ik oprecht verbaasd, toen de wachtmeester, uitgerekend bij mij, aangeboren ruitertalent constateerde.

„Jij hebt wel een goeie zit!"

Hij relativeerde deze lof overigens onmiddellijk door te zeggen, dat rijden helemaal geen heksenwerk was en dat het er alleen maar op aankwam 'aan beide kanten van je paard een been te houden en je kop onder je politiemuts!'

Ik leerde paarden verzorgen en van paarden houden. Ik kreeg verscheidene goede vrienden en kameraden. En wat voor mij het voornaamste was: ik kreeg naar verhouding méér vrije tijd dan ik ooit had gekend. Mijn leeshonger kon volop bevredigd worden, ik las vooral in Duitse vertalingen verscheidene boeken die tot de voornaamste werken uit de wereldliteratuur behoorden en verder boeken over politiek, geschiedenis en andere populair-wetenschappelijke onderwerpen. Ik begon te beseffen dat beroerde dingen soms wel hun goede kanten hebben. Het lezen bevorderde mijn geestelijke groei, en de stevige kost, de lichamelijke oefeningen en het veelvuldig verblijf in de open lucht kwam mijn body

ten goede. De militaire discipline was bij de cavalerie lang niet zo streng als ik had gedacht. Bij het paardenvolk werd je minder gedrild dan bij de infanterie, de corpsgeest scheen er sterker te zijn, ik althans betrapte mij er op, dat ik mij-zelf als huzaar superieur achtte boven een infanterist, een zandhaas! Overigens vond ik het hele soldatengedoe uiteraard zinloos en ik had dan ook niet de minste begeerte het ooit verder te brengen dan tot gemeen soldaat.

Ik keek verlangend uit naar het einde van mijn diensttijd en ging zo vaak ik permissie kon krijgen en reisgeld had — kinderen en militairen half geld! — naar Almelo en Enschede. In die tijd kwamen er plannen op om naar Australië te emigreren. Het initiatief hiertoe kwam van Net, mijn meisje, van wie twee oudere broers al naar Australië waren geëmigreerd en die daar blijkens hun brieven niet slecht boerden. Deze vage emigratieplannen kregen op een bepaald moment vastere vorm. Aan mijn meisje, die in het gezin van de Almelose fabrikant Jaap Bendien tegelijk kindermeisje en kind aan huis was, werd namelijk gevraagd mee te gaan naar Australië als hulp in de huishouding van een zuster van Jaap Bendien, Shelly, die ging trouwen met een Australiër, zekere heer Barker, en dit jonge paar zou zich in Perth, in West-Australië vestigen.

„Wat denk jij ervan?" vroeg Net.

Ik had er niets op tegen. De Bendiens waren wel kapitalisten en zelfs fabrikanten, maar Jaap Bendien was een vriend van Herman Gorter, die altijd als hij in Twente kwam spreken bij de Bendiens logeerde. Ook steunde hij, naar ik bijna met zekerheid meende te mogen aannemen, onze „beweging" financieel. En met Shelly was Net al jaren bevriend. Ik was er dan ook glad voor, sterker, ik wilde zelf ook wel mee! Weliswaar moest ik op dat moment nog wel een maand of tien dienen, maar dat leek me geen groot bezwaar: ik zou dan maar moeten deserteren!

„Wil je dan boer worden?"

Wel waarom niet? Als je gezond en sterk was en werken wilde, kon je in Australië beter aan de kost komen dan hier of in Duitsland, betoogde ik en Net was het met me eens.

Maar mijn aanstaande schoonvader was er tegen en.... hij zou me het geld voor de overtocht moeten lenen.

„Jongen", zei de oude, wijze man, „als je gaat deserteren,

mag je in geen twaalf jaar hier weer terugkomen en dan zie ik mijn dochter nooit terug. Dien je tijd uit, laat Net eerst gaan; als het haar ginds bevalt kun je haar immers altijd nog achternagaan. Vin-je dat zelf ook niet verstandiger?"

Ik kon daar weinig tegen in brengen, maar het zinde me niet. Moest een mens dan altijd verstandig zijn? Net dacht er een ogenblik over om bij Jaap Bendien aan te kloppen, maar dat ging me te ver. Overigens begreep ik ook wel dat deze niet tegen de wil van mijn schoonvader — voor wie hij terecht veel respect had — zou willen ingaan.

Enfin, Net en ik troostten elkaar; die tien maanden zouden vlug genoeg voorbijgaan en dan zouden we er beter voorstaan.

Een maand later in de zomer van 1913 vertrok Net samen met haar broer Berend naar Australië. In die tijd, herinner ik me, stierf August Bebel en trok ons huzarenregiment naar de Harskamp voor oefeningen. Mijn stemming was voor mijn doen in die dagen bijzonder weinig plezierig en ik liep met mijn ziel onder de arm.

Toen vroeg en kreeg ik een paar weken later vier dagen verlof naar Dortmund te gaan voor familiebezoek. Ik meldde mij daar in uniform bij mijn vroegere patroon en liet me ook door het hele personeel bewonderen. De volgende dag kwam ik in werkkleding terug; er was werk genoeg voor mij en ik besloot veertien dagen te blijven. Hiervoor werd ik na volbrachte arbeid royaal betaald en mijn tante Marie vergezelde mij toen naar een dokter, die mijn pols voelde en mijn tong bekeek.

'Abgang gut?' vroeg hij. Ik zei, dat het met mijn stofwisseling nu wel weer in orde was. De dokter bleek bereid, toen tante Marie het hem vroeg, om op mijn verlofpas een gestempelde *Bescheinigung* te geven, dat ik door ongesteldheid verhinderd was geweest mij weer tijdig bij mijn regiment te voegen.

„Teveel gedronken?" vroeg de opperwachtmeester-administrateur sarcastisch, toen ik mijn verlofpas bij hem inleverde.

Ik knikte en zei schuldbewust:

„Ze dringen het je op, opper. Ik kon er niets aan doen."

Ik verwachtte op zijn minst een flinke douw. Maar de

opper zei te hopen dat het een goede les voor me geweest was en liet me gewoon gaan.

Inmiddels had ik in Deventer kennissen gekregen; ik ging dikwijls op bezoek bij de familie Eekhuis; de heer Eekhuis was socialistisch raadslid en een voorman van de coöperatieve beweging in Deventer. Ook kwam ik vrij geregeld in het geheelonthouders koffiehuis, waar ik gesprekken aanknoopte met de daar verkerende meer linksgerichte socialisten. Ik las hier socialistische en anarchistische bladen, maar ze vermochten mijn stemming niet te verbeteren. Op een vergadering in het gebouw „Eigen Hulp", waar A. H. Gerhard sprak en daar naar mijn zin de landsverdediging te dik propageerde, trad ik in debat en verklaarde, dat het vaderland me gestolen kon worden en dat ik nog geen muts vol van die dierbare vaderlandse grond bezat. Het deed me deugd dat uit te spreken. Een ander bravourstukje veroorloofde ik mij toen op een zaterdag bij de uitbetaling van het tractement (95 cent in de week) bleek, dat ons een dubbeltje werd afgehouden omdat er ergens ruiten waren gebroken. We maakten nogal wat drukte om dat dubbeltje omdat we allemaal wisten wie die ruiten hadden kapotgeslagen. Dat hadden twee kort tevoren aangeworven vrijwilligers gedaan, een paar desperate kerels, die in het Franse vreemdelingenlegioen hadden gediend en die men voor ons regiment goed genoeg gevonden had.

Hoewel we allemaal van die opschepperige kerels walgden, wilde niemand van ons hen beschuldigen. Maar we voelden ons beledigd omdat men hen had goedgekeurd en aangenomen. We zagen ze overigens niet meer, ze waren zeker weggejaagd, mogelijk ook zaten ze in de gevangenis voor roof of diefstal. En nu liet men ons nog opdraaien voor de schade, die ze hadden aangericht! Ik-zelf voelde natuurlijk ook niet de geringste sympathie voor deze huurlingen, hoewel de een op zijn borst een getatouëerde spreuk toonde *ni Dieu, ni maitre* en de ander vol trots eveneens op zijn borst de leuze *Vive la République!* verkondigde. Inmiddels was onze opgewondenheid in de gaten gelopen en ritmeester Papst liet ons aantreden in de manége. Wie klachten had moest maar naar voren komen. Ik voldeed hieraan en twee kameraden volgden me.

„Spreek nu maar op!" commandeerde de ritmeester.

Ik zei, dat we van ons armzalig tractement....

„Van de soldij!" corrigeerde de ritmeester.

Van onze soldij dus, vervolgde ik, konden we geen cent missen. En aan het breken van die ruiten hadden we geen schuld. De andere jongens sloten zich hierbij aan en één van hen vroeg aan de ritmeester of hij voor ons dat dubbeltje wilde terugvragen.

De ritmeester hoorde ons aan, zei dat de zaak nog nader onderzocht zou worden en liet ons weer in het gelid treden. Of we dat dubbeltje zouden terugkrijgen bleef onbeslist en het eind was, dat wij er ons bij moesten neerleggen.

Ik zond toen een klein gematigd stukje aan het blad van de Bond van Onderofficieren. Klaas ter Laan was toen, meen ik, daar redacteur van. Mijn artikeltje stelde in het licht, dat er bij het leger blijkbaar opvattingen heersten, die in onze tijd niet meer konden gelden. Ik erkende, dat de meeste officieren door tactvol optreden veel van die oude voorschriften en opvattingen minder schadelijk maakten, maar het was een feit, dat de dienstplichtige soldaat zijn recht vaak niet kon krijgen.

Tot mijn verbazing en voldoening werd het stukje nog opgenomen ook, maar mijn ondertekening met volle naam en leger-onderdeel was weggelaten. De krant lag in de cantine op de leestafel en omdat ik mijn auteurschap niet geheim hield, werd de bijdrage druk gelezen.

„Hoe kwam je er bij dat stuk in de krant te schrijven?" vroeg de goedige, corpulente wachtmeester Van der Sluis mij bekommerd.

„Nou ja", zei ik, „ik ben wel soldaat, maar tevens staatsburger en we hebben hier toch vrijheid van drukpers?"

Bij mijn kameraden sprak ik de verwachting uit, dat er in de Tweede Kamer wel wat over gezegd zou worden.

„Kan een kamerlid daar dan iets aan doen?" vroeg een van de jongens.

„Natuurlijk", zei ik. En ik deelde mee, dat de Tweede Kamer het recht had van enquête en interpellatie, van initiatief en van amendement en dat dit betekende dat er wel degelijk in ons geval iets gedaan kon worden. Een dag of wat later werd me aangezegd, dat ik de volgende morgen om 9 uur op het bureau van de overste moest komen. Toen

ik de volgende ochtend ging, dacht ik dat me heel wat te wachten stond.

„Milicien Van het Reve meldt zich!" zei ik tegen de overste terwijl ik naar voorschrift salueerde.

„Ah!" zei de overste. „Van het Reve zei je?"

„Jawel, overste."

De overste bekeek me met aandacht.

„Goed", zei hij toen eindelijk, „ga ginds maar zitten, er ligt daar een boek. Je bent vandaag mijn ordonnans. Als ik je nodig heb zal ik je wel roepen."

De titel van het boek was *De wandelende Jood* en de schrijver was Eugène Sue. Ik begon te lezen en vergat alles om me heen. Na een uur, denk ik, werd ik geroepen. De overste gaf mij een grote portefeuille met de opdracht die af te geven op het bureau van de opperwachtmeester-administrateur.

Toen ik de portefeuille had afgegeven, vroeg ik de opper of er nog iets van zijn dienst was. Hij antwoordde ontkennend en ik was de hele dag verder vrij. Na het middagappèl bleek dat mijn kameraden zich zorgen over mij hadden gemaakt. Maar er was me niets overkomen. Het was overigens wel vreemd; één dag ordonnans? En had hij niets gezegd? We concludeerden dat de overste mij blijkbaar alleen maar eens van dichtbij had willen bekijken. Ik had graag de volgende dag weer als ordonnans dienst willen doen. Want ik had nog nooit zo'n boeiend boek gelezen. Pas jaren later kreeg ik hiertoe de gelegenheid. Toen bleek me, dat eigenlijk alleen de begin-hoofdstukken „echt boeiend" konden worden genoemd.

De winter van 1913–1914 bracht ijs en ik maakte een schaatstocht samen met een kameraad. Vriend heette hij, zijn Friese voornaam is me ontschoten, maar hij kwam uit Oldeberkoop en was een kraan op de schaats. Op zondagmorgen trokken wij er op uit, van Deventer naar Almelo op het ijs van het Overijsels kanaal. Het was wel een dikke 50 km. Het leek mij nogal ver, maar mijn makker vond het best te doen. Eerst ging het noordwaarts naar Lemelerveld, daarna naar het oosten richting Daarlerveen en tenslotte zuidelijk naar Almelo. Ik kon wel aardig meekomen, ook omdat mijn kameraad bijna voortdurend voorop reed en ik aan een stok achter hem. Ik deed mijn best net zulke rus-

tige, lange streken te maken als mijn vriend, maar toen we aankwamen scheen deze nog fris als een hoentje, ik daarentegen was tamelijk uitgeput.

Ik was zeer voldaan over de tocht, het was immers, menselijkerwijze gesproken, de laatste keer dat ik zou schaatsenrijden? Zóver had ik mij in mijn gedachten al van Europa losgemaakt. Natuurlijk werden we bij mijn a.s. schoonouders gastvrij onthaald en de gesprekken gingen voor een groot deel over de brieven uit Australië. Bij ons vertrek — we zouden met de trein teruggaan — gaf de laatste nog achtergebleven broer van mijn meisje, die veel las, mij een Duitse brochure ter lezing mee. *Deutsche Weltpolitik* was de titel en de schrijver was Otto Bauer, de bekende Oostenrijkse socialist en staatsman.

Ik las de brochure in de komende dagen met aandacht. Er werd in gezegd, dat vooral de Duitsers door aanleg van spoorwegen in de landen van de Balkan en bovenal door de aanleg van de Bagdadspoorweg, in deze gebieden de toestanden totaal hadden doen veranderen. Inplaats van de middeleeuwse *Naturalwirtschaft* waren daar nu de kapitalistische productievormen gekomen. Veel gronden werden ontgonnen en vooral Duits kapitaal was er geïnvesteerd, terwijl de producten van al die landen nu op de wereldmarkt konden worden geworpen dank zij de spoorwegen. Tussen de belanghebbende groeperingen kwam het vrijwel overal tot wrijvingen en botsingen, het verzet tegen de Turkse overheersing leidde tot de opkomst en uitbreiding van nieuwe zelfstandige nationale staten en tot de zogenaamde Balkan-oorlogen. Otto Bauer constateerde, dat het Europese kapitalisme op de Balkan revolutie en oorlogen had ontketend, en vanuit de Balkanlanden, — voorspelde hij in deze in 1912 uitgekomen brochure, — zou de brandfakkel van de oorlog naar Europa worden teruggeworpen en wellicht een wereldbrand veroorzaken.

De brochure maakte wel diepe indruk op me, maar ik had het gevoel er alleen zijdelings bij betrokken te zijn. Ik wilde immers Europa de rug toedraaien!

Toen in maart 1914 mijn diensttijd er eindelijk op zat, ging ik dadelijk naar Dortmund terug. Daar kon ik werken en sparen voor mijn reis naar Australië die ik in mijn trots zélf wilde bekostigen. Alles natuurlijk in overleg met Net,

die in Australië flink aanpakte, bij Engels-sprekende families was gaan werken en, zoals ik toen nog maar alleen van plan was, ijverig spaarde. Onze brieven, we schreven eens per week, passeerden elkaar op zee en er verliepen zo verscheidene weken vóór ik op een bepaalde brief antwoord kreeg. Ik had nog maar vage voorstellingen van wat ik in Australië zou beginnen, maar ik had zelfvertrouwen en zag mezelf reeds als een soort cowboy op een Australische farm in actie.

Het uitbreken van de eerste wereldoorlog in augustus 1914 haalde een dikke streep door al onze wensdromen en plannen. Toen op de avond van de 4e augustus onherroepelijk vaststond dat Duitsland in oorlog was, brak in mijn woonplaats Dortmund de hel los. Hier, zowel als blijkbaar overal elders in Duitsland, werd de hele bevolking als in een waanzinnige vreugderoes meegesleurd. Bij tienduizenden trok men door de straten, zingend, juichend en dansend alsof men zich tot een groots festijn opmaakte. In de hoofdstraten tegen de muren van openbare gebouwen en voor de kantoren der kranten werden in vlammende letters leuzen geprojecteerd, die de menigte steeds feller opzweepten en buiten zich zelf brachten.

'Jeder Schuss ein Russ!' . . . 'Jeder Stoss ein Franzos!'. . . 'Haut die Serben, dass sie sterben!'

Ik stond verbijsterd aan de kant en besefte vaag, dat er een vreselijke, onafwendbare ramp over de wereld kwam. Zodra ik een kans kreeg schoof ik een zijstraat in en ging naar huis, d.w.z. naar mijn 'Schlafstelle', een kleine kamer met weinig meer dan een bed. Diezelfde nacht nog pakte ik mijn koffer.

Ik kon maar enkele uren thuis zijn. Mijn uniform lag klaar en de haverzak met mijn uitrusting stond eveneens gereed. Moeder had dit allemaal al voor de dag gehaald. Vader vloekte: dat zoiets krankzinnigs nog kon gebeuren in ónze tijd. Zelf was ik wekenlang vol spanning. Ik was te laat opgekomen, mijn regiment was al vertrokken toen ik in Deventer aankwam. Men stuurde mij eerst naar Haarlem en pas later naar Brabant naar mijn regiment.

In de Brabantse dorpen waar we met een man of drie, vier en met onze paarden bij verschillende boeren werden ingekwartierd, voelden we ons van de wereld afgesloten.

De dienst was weinig opwindend, patrouille rijden langs de Belgische grens, af en toe uitgestrekte tochten door het Brabantse land, afgewisseld door allerlei oefeningen op de heide. We gingen net als de hartelijke boerenmensen, die ons herbergden, vroeg slapen, stonden vroeg op, verzorgden onze paarden, hielpen de boer bij het ochtendwerk en kwamen altijd nog met gemak tijdig op de verzamelplaats. De mensen waren hier allemaal katholiek en daardoor vooral, denk ik, kenden ze geen geloofsnaijver. Ze aanvaardden ons — voor zover er niet-katholieken onder ons waren — doodgewoon als een variëteit van hun eigen mensensoort. En omdat ze tegen ons zo als vanzelfsprekend tolerant waren, verwachtten ze terecht ook van ons, dat wij hun geloofsovertuiging zouden eerbiedigen. Er is me nooit een geval ter ore gekomen waarbij wij hierbij in gebreke bleven. Van hun kant legden de mensen zich dan ook geen enkele terughouding op, ze baden 's avonds zonder zich aan ons te storen. Voor velen van ons leek het merkwaardig en vreemd, — ook al liet niemand daarvan iets merken — dat de gebeden als een soort beurtzang werden opgezegd, zonder enige plechtigheid, huiselijk om zo te zeggen, terwijl de vrouw des huizes met een kind op de arm de gebeden zelfs niet onderbrak om bijvoorbeeld even in de kachel te poken! Als boeren hadden de mensen hier kennelijk veel belangstelling voor onze paarden. Uit de gesprekken op zondagmorgen in het dorpscafé bleek, dat ze al onze dieren, waar ze ook gestald waren, kenden en konden beschrijven en het scheen wel dat hun geen enkele eigenaardigheid of gebrek ontging. Ik vond dit bijzonder opmerkelijk, vooral waar ik zelf, als er bijvoorbeeld ergens een dozijn van onze paarden bij elkaar stond, altijd nog enige moeite had om mijn eigen rijdier, waaraan ik toch zeer gehecht was, direct en zonder enige aarzeling aan te wijzen. Wij zijn in Brabant in verscheidene plaatsen geweest, want men liet ons nogal her- en derwaarts trekken. Ik herinner me nog hoe ik in de late herfst van 1914, bij miezerig regenweer voor het eerst in het dorpje Gilze arriveerde. Ik kwam uit Haarlem om me bij mijn eskadron te voegen; het was prettig mijn oude kameraden terug te zien, maar ik had van het soldatenleven in zo'n boerennegorij geen hoge verwachtingen.

„Dat valt best mee!" stelde men mij gerust. En een van mijn kameraden, Geert Zuidhof uit Assen, die later jarenlang communistisch gemeenteraadslid in die Drentse stad is geweest en van wie ik op het ogenblik zelfs niet eens meer weet of hij nog leeft, bracht zijn algemene indruk van de Brabantse mensen kernachtig onder woorden:

„Er zit hier voor geen stuiver kwaaiigheid onder de mensen!"

Ik ervoer weldra dat hij — in algemene zin natuurlijk — gelijk had. Ook wij als soldaten onder elkaar, evenzeer van uiteenlopende karakters, gingen gemoedelijk en vriendschappelijk met elkaar om. Met de onderofficieren, de wachtmeesters, konden we het ook best vinden. En van de officieren hadden we niet veel last, de afstand die ons van die veelal adellijke heren scheidde, was daarvoor te groot. Voor de verzorging van onze paarden en het in orde houden van onze spullen hadden we nauwelijks contrôle nodig. Dat eiste immers véél minder werk dan wij, stuk voor stuk, in ons gewone leven gewend waren geweest.

Geestverwante vrienden in Haarlem stuurden mij kranten, om de andere dag kwam er port-vrij een groot pak ochtend- en avondbladen van de NRC. Ik las ze grondig, waardoor ik verrassend veel leerde. Ik was bovenal begerig iets te begrijpen van wat er in de wereld gebeurde en om er achter te komen waar de verschrikkelijke massamoordpartij tenslotte op uit zou lopen. Toen ik, wel een hele tijd later natuurlijk, Herman Gorters nieuwe brochure in handen kreeg *Het imperialisme, wereldoorlog en de sociaaldemocratie* leerde ik inzien wat de oorlogvoerende mogendheden eigenlijk nastreefden. Beheerst zowel door half-feodale als door modern-industriële machten betwistte men elkaar de heerschappij over de koloniale uitbuitingsgebieden, over de daar te verkrijgen grondstoffen, goedkope arbeidskrachten en afzetgebieden. De verschrikkelijke strijd ging tenslotte om dezelfde kapitalistische winstbelangen, als waarvan ik in mijn jeugd het meedogenloze en onmenselijke karakter had ervaren.

Ik herinner me de datum niet meer van de dag waarop we het nieuws vernamen. De vier regimenten huzaren, de rode zowel als de blauwe zouden worden samengevoegd tot één Cavalerie-Brigade onder bevel van een generaal!

Dat ik die datum niet heb kunnen onthouden is erg spijtig, want nu ben ik niet in staat dag en uur vast te stellen van een der schoonste militaire evenementen, die er gedurende de mobilisatie-tijd van 1914–1918 hebben plaatsgevonden, en waarbij deze nieuwe Cavalerie-Brigade voor het eerst in onze vaderlandse krijgshistorie optrad.

Gelukkig herinner ik me wel, en zelfs zeer levendig, deze historische dag waarop wij, rode en blauwe huzaren, voor het eerst in dit nieuwe brigadeverband — onder het oog van koningin Wilhelmina — oprukten voor een soort spiegelgevecht op de grote, stille Rielse heide in Brabant. Ik ben dankbaar, dat ik aan de opvoering van dit grandioze — zij het lichtelijk anachronistische — spektakel-stuk, in mijn uiterst bescheiden rol heb mogen deelnemen.

Onze nieuwe Cavalerie-Brigade, een ontzaglijke legermacht van ettelijke duizenden in slagorde geschaarde ruiters op hun nerveuze, trampelende en briesende paarden, bood een hartverheffende aanblik. Wij zaten stevig op, liever gezegd in onze zadels, de dijen van voren tegen de propvolle zadeltassen aangedrukt, en in onze lendenen konden we de stevig opgerolde en vastgesjorde mantels als steun in de rug voelen. Daar bengelden ook links en rechts de mondzakken voor de haver. We droegen met zichtbare trots de hoge berenmuts, de kolbak, die met een stormketting onder de kin bevestigd, ons vastberaden hoofd tegen vijandelijke sabelhouwen beschermde. Dit doelmatige hoofddeksel is in onze soldatenliederen vaak treffend beschreven en bezongen:

Aan iedere kant een leeuwenkop
Een klare met suiker er bovenop!

Man voor man zagen we er wel onversaagd en schrikwekkend uit!

En men stelle zich het geheel voor: 4 regimenten, elk bestaande uit 4 eskadrons. Elk eskadron telde 4 pelotons, en elk peloton was — op volle oorlogssterkte — wel 32 man sterk.

In onze huidige moderne tijd zou een computer het totale aantal onzer sabels binnen een halve seconde hebben kunnen vaststellen. Maar in die verre, voltooid verleden

tijd waarin dit stuk speelt, leken wij, neen *waren* wij talrijk als het zand aan zee!

En dan niet te vergeten: onze aanvoerders!

Elk peloton werd gecommandeerd door een luitenant: Elk eskadron door een ritmeester. Op twee eskadrons kwam een majoor of een overste. En elk regiment stond onder het bevel van een kolonel met zilveren kraag, versierd met aan weerszijden drie gouden sterren. Een overste had ook een zilveren kraag met twee gouden sterren aan weerszijden. De zilveren kraag van een majoor had links en rechts maar één gouden ster. De generaal tenslotte, omgeven door stafofficieren, was heel in de verte aan het hoofd van de massa vaag kenbaar aan de brede rode biezen langs 's mans broekspijpen en, van achteren gezien, aan zijn over het zadel heen uitpuilende achterwerk.

Vraagt men mij naar de namen van onze aanvoerders, dan moet ik de bloem van de Nederlandse adel vermelden, baronnen, graven, jonkheren: Sirtema van Grovestins, Schimmelpenninck, Den Beer Poortugael, Beelaerts van Blokland, Van Voorst tot Voorst etc. etc. De generaal — hoe pijnlijk voor deze geniale krijgsman! — luisterde, als ik het wel heb naar de eenvoudige benaming van Piepers. Maar hij zal na de onder zijn briljante leiding opgevoerde voorstelling ook wel in de adelstand zijn verheven. Laten we dat aannemen! Achter elke hoge aanvoerder stond een uiteraard bereden trompetter opgesteld, het blinkend instrument gereed op de rechterknie.

De voorbereidingen duurden behoorlijk lang. Ja, dat was inderdaad volkomen naar behoren. Men leze maar de beschrijvingen van de veldslagen van Napoleon, Blücher of welke andere tijdgenoot ook. Het wachten hoort er bij of het nu bij de Beresina speelt, bij Quatre Bras, bij Sedan of bij Verdun....

Ha! Eindelijk! Op een teken van de generaal klinkt het eerste trompetsignaal, onmiddellijk overgenomen door de trompetters der andere hoge aanvoerders. We moeten ruim baan maken, minstens een anderhalve meter tussenruimte moet elke ruiter aan weerszijden hebben. Nu is onze krijgsmacht plotseling enorm uitgedijd. Dat is iets groots, etwas grossartiges! Geen Nederlandse dichter kon dit ooit onder woorden brengen. We moeten hiervoor bij onze be-

minde oosterburen lenen, bij Friedrich von Schiller bijvoorbeeld:

Frisch auf Kameraden aufs Pferd, aufs Pferd!
Frisch in den Kampf nun gezogen.
Hier auf dem freien Feld ist der Mann noch was wert,
Hier wird noch das Herze gewogen
Hier tritt kein anderer für ihn ein
Auf sich selber steht er da ganz allein

En dan, terwijl de trompetters hiertoe de signalen laten schetteren, komt de massa in beweging, eerst stapvoets, dan in draf, vervolgens over kuilen en greppels in galop en tenslotte attaqueren wij in een tomeloze, wilde ren, met getrokken sabels, onder oorverdovend hoeragebrul tegen de infanteriestellingen aan de bosranden.

Daar ratelen de machinegeweren.

Al met al, het was een pracht van een film. Maar niemand van ons kon zich illusies maken: in een werkelijk gevecht zouden we immers — net als in dat befaamde gedicht van de „Kurassiers van Canrobert" — door de honderden kogels per minuut uitspuwende machinegeweren zijn „gemitrailleerd tot de laatste man"!

Als we daarna, in draf en „doorzittend" met de blanke sabel tegen de rechterschouder, langs de koningin en haar gevolg defileren en we het bevel „Hoofd rechts!" uitvoeren, terwijl onze officieren gracieus met de sabel salueren, dan kan ik en dan kunnen wij allemaal pas goed beseffen hoe taai overleefde feodale vormen en verhoudingen ook in onze tijd nog blijken te zijn!

Terug in onze kwartieren en later in het dorpscafé, hebben we de belevenissen van die dag nog weer opgehaald, opgewonden besproken en onbarmhartig bespot. We hebben op dit geweldig beleven triomfantelijk gedronken en we hebben om de eindeloze reeks van bespottelijke bijzonderheden uitbundig gelachen. Vooral ook om de dodelijke, plechtstatige ernst waarmee deze droeve klucht werd opgevoerd. Daverend hebben we gelachen.

Met een schaterlach van afschuw!

(Wordt vervolgd met *Blauwe Huzaar met rood hart* in januari-nummer 1966)

Clarissa Jacobi

GEDENKTEKEN VOOR EEN ONBEKENDE NEEF

Het boek was een Hollands boek; een boek uit de Nederlandse afdeling van de (Kaapstadse) stedelijke bibliotheek. Een vervelend boek geschreven door een schrijver, die op het uiterste puntje van zijn tenen had gestaan en met ingehouden adem had getracht om ook tot de avantgarde van moderne Nederlandse schrijvers te behoren, maar die het vereiste peil niet had bereikt en hopeloos was verdwaald in het oerwoud van zijn eigen zinnen, zoals een kleuter op een cocktailparty in een woud van benen. Een boek waarin de hoofdfiguren elkaar krekeltje, konijntje en melodietje noemden en zich gepassioneerd in de lippen beten totdat het bloed ze langs de bebaarde kinnen droop; waarin de regen in een onafgebroken stroom langs de zolderramen gutste en de wind door verlaten straten gierde. Een boek waarvan men, aangetrokken door de kleurige, knap ontworpen omslag – als een honingbij tot een bloem – alleen de eerste bladzijde leest en dan de allerlaatste regels, en het verder alleen maar even terloops doorbladert.

Ik wilde het boek juist weer op z'n plaats terugzetten, toen ik de brief zag liggen; een beduimelde, witte enveloppe tussen de pagina's vol krekeltjes en konijntjes. Een vergeten brief. Een onbelangrijke brief.

Ik weet het wel, ik had de brief meteen aan de bibliothecaresse moeten overhandigen; de vrouw in een blauwe jasschort, achter de toonbank met tropische klimplanten. Een verwelkte schoonheid met een bittere mond; de verbeten, ontevreden mond van een oude vrijster, die nooit iets heeft gewaagd en daardoor nimmer iets heeft gewonnen in het grote gokspel van de liefde. Ze had de brief dan – met een overbeleefd 'Thank you very much' – in het brievenrekje op de toonbank gestoken, tussen andere in boeken gevonden voorwerpen: ansichtkaarten met afbeeldingen van schepen; scheve, onbeholpen foto's van babies en kleine kinderen op het strand of onbenullig glimlachende bruidsparen.

In de linker bovenhoek van de enveloppe stond, onderstreept 'To' geschreven en in het midden, nogmaals onderstreept 'Mr. van Beuzekom'. Ik draaide de enveloppe om en zag dat de achterkant onverschillig was opengescheurd. Door vrouwelijke nieuwsgierigheid en verveling gedreven, ging ik in een hoek — met m'n rug naar de toonbank toe — zitten en met het boek op mijn schoot, haalde ik de brief uit de enveloppe te voorschijn. Hij was geschreven op een dun velletje gelinieerd papier van een goedkope blocnote, dat van onderen, nadat de brief klaar was, ongelijkmatig was afgescheurd.

'Dear Sir' las ik. 'Would you please pardon Jacob for not attending work on Monday. You see we got the news that his cousin was stabbed last Friday night. So that was a sudden shock to him. They always went places together every Saturday. So yesterday he went to the station first for his ticket and thought he could just take a look and then take the train to work. His aunt told me it was very hard to tell him to go. She told me when he came in he went straight to the coffin. He stared at his cousin. He looked at him like there was no one around him. So he told his aunt that he gonna wait till 2.30 when the funeral starts. Will you please Pardon him Sir.

From A. Classen.'

Ik liet de brief langzaam terugzakken op mijn schoot. Achter de toonbank stempelde de vrouw in de blauwe jasschort rustig boeken af voor een oude dame in grijs voile. Aan de muur tegenover mij hing een ingelijste reproductie van Mantegna: een wezenloze madonna met een mollig, houterig kind op de arm. Uit de grammofoonplaten-afdeling, in een aangrenzend zaaltje, klonken vaag de klanken van een vioolconcert; het vioolconcert van Brahms. Het concert werd plotseling grofweg — midden in het adagio — afgebroken, zoals het leven van Jacob's neef. De neef waarmee hij iedere zaterdag uitging; naar het voetballen of een worstelwedstrijd, of misschien beladen met een oude rugzak en een gedeukte aluminium pan, de Tafelberg op voor een zorgeloos weekend.

Ik vroeg mij peinzend af hoe Jacob's neef was omgekomen. Misschien was hij doodgestoken tijdens een vechtpar-

tij. Misschien was hij beroofd. Opgewacht in de buurt van een verlaten station of een bushalte, door een stelletje halfdronken en door dagga benevelde boeven, die wisten dat hij op vrijdagavond zijn schamele weekloon bij zich droeg. Van achteren beet gegrepen en doodgestoken op een donkere hoek in een slecht verlichte buurt waar geen politiebureau is te bekennen en later door geschrokken voorbijgangers gevonden: halfnaakt in een plas bloed, de handen uitgestrekt in het grint in een laatste stomme kreet om hulp.

Ik stond op en bracht het boek, het vervelende boek, terug naar de plank in de Nederlandse afdeling. De brief liet ik ongemerkt in de zak van mijn mantel glijden. Er gebeurde niets. Mijn mantel werd niet plotseling doordrenkt van bloed; er gleden geen tranen over de wangen van Mantegna's madonna. Ik keek, over de welverzorgde vetplanten in de vensterbank heen, naar buiten. Het stortregende niet zoals in het Hollandse boek. De zon scheen fel uit de helderblauwe Zuid-Afrikaanse hemel. De drukke straat wemelde van Jacobs. Jacobs op bakfietsen en Jacobs op bestelwagens. Kleine, op bussen springende Jacobs met witte helmen op, in het donkergrijze uniform van telegrambestellers. Jacobs in stofjassen, slenterend tussen delicatessenwinkels en kantoren, beladen met knapperende broodjes en pakjes sandwiches voor hongerige, blonde typistes. Jonge lachende Jacobs, stoeiend zonder zorgen. Oude gebogen Jacobs, gebroken door het leven.

Ik liep – zonder andere boeken uit te zoeken – de trap af en naar buiten. Doelloos wandelde ik door de zonnige, rumoerige stad. Af en toe streelden mijn vingers spelenderwijze over de enveloppe in mijn zak. Het papier voelde glad en koel aan. Glad en koel zoals het gepolijste hout van een doodkist.

Kaapstad, maart 1965.

Sonja Prins

IN HET BOS (1)

osmotische bladertoppen
gedegen als
het licht daaronder
opgehoopt
ik hoop
olifantachtige wortels
in een onmerkbaar park

*

en een onmerkbare
renaissance
die zijn slurf als een tornado
plotseling neerlaat

huizen zonder daken
ontploft

*

osmotische ruimte
geen ding zonder het ander
stof en grauw stof
maar blauwe bomen
tussen naaldachtige grijze

*

vaargeulen
door donkere bossen
een man sjouwend
hoofd als een eigen prieel
zijdelings onvermengd
heuvel op
glibberige paden naar beneden

IN HET BOS (2)

stapstenen die de weg wijzen
maar je moet er
gewoon doorheen lopen
het water is niet diep
het groeit wel onafgebroken
daarom moet je er
gewoon doorheen lopen
en je blijft wel omdat het zo helder is
aan de rand steken

overal in het bos
komt het te voorschijn
donkere lippen en monden
zacht
murmelend en langzaam
stenen bijeengarend
en dan verheugd
worden het watervallen
bergen af
rotsen als huizen
maar je moet er
overheen
gewoon alsof je niets ziet
anders blijf je
aan de rand steken

uit het zwarte licht
in de blinkende zon
je moet er
gewoon doorheen lopen
duizelig worden desnoods
en ziek
je bent ook maar
een hijgend blad
op zijn stengel
wuivend
je hebt nog niet gevaren

talrijke koude uren
zitten in je bloed
je bent ook maar een mens
en zijn geschiedenis
loopt uit
als je niet oppast
daarom moet je
gewoon doorlopen
doen alsof je niets ziet
(niet aan de rand blijven steken
omdat het water zo helder is)

*

vraag niet wat de dichter bedoelt
dat weet hij zelf niet
als hij niet in beweging blijft
wordt hij gestoken door muggen

HENRI WIESSING

Hoewel ik het met de strekking van P. Spigt's artikel *Het Dilemma van Diogenes* (no. 9–10) in grote trekken helemaal eens ben, trof mij een passage daarin als zó onjuist niet alleen, maar ook zó 'kwetsend en grievend voor anderen' dat een kommentaar m.i. niet uit mag blijven.

De heer Spigt noemt Henri Wiessing 'in allerlei opzichten .... een abjecte vent', die in zijn memoires 'verdraaid, vertekend, gelogen' heeft, en kenschetst hem verder als o.a. 'de door en door burgerlijke intellectueel' die.... 'koket door het moderne socialisme flaneert'.... 'wezenlijk tot engagement niet in staat'.... 'onbetrouwbaar door gebrek aan wezenlijke verbintenissen'.

Zelfs als men de meer complimenteuze epitheta ('bekwaam, talentvol, vol van die charme' enz.) daartussendoor in aanmerking neemt komt mij dit 'protret' van de schrijver van *Bewegend Portret* zó verdraaid en vertekend voor, dat het dringend correctie behoeft. Toegegeven, ik denk niet dat iemand ooit zou willen beweren dat al Henri Wiessing's uitlatingen in woord en geschrift altijd een toonbeeld waren van wel-overwogen, wetenschappelijke gefundeerde oordeelkundigheid. Bij al zijn scherpe verstand was hij naar temperament in de eerste plaats een kunstenaar, niet een politicus of man van de wetenschap. Zijn visie op de werkelijkheid van zijn tijd — waarvan zelfs een gedegen historicus als Romein waarschuwend opmerkte, hoe moeilijk die bij de staart te vatten valt — was hoogst persoonlijk en gepassioneerd. Hij schreef bovendien zijn boek op hoge leeftijd (over de tachtig) en miste de tijd, kracht en materiële hulpmiddelen om de nodige bronnen en documenten te raadplegen. Dat zijn geheugen hem hier en daar parten heeft gespeeld kon onder de gegeven omstandigheden niet anders verwacht worden. Maar mag men hem daarom van 'liegen' betichten? Helaas kan ik er hier geen van Dale op naslaan, maar als ik mijn nederlands niet helemaal vergeten ben dan ligt in dit woord duidelijk een element van opzettelijkheid besloten. En deze voorstelling van Henri Wiessing als leugenachtig en onbetrouwbaar is absurd ver bezijden de waarheid.

Wat betreft dat 'koket door het moderne socialisme flaneren.... wezenlijk tot engagement niet in staat': de uiterlijke

zwier en trotse luchthartigheid waarmee hij zich door een lang niet gemakkelijk leven sloeg worden hier m.i. verward met de diep serieuze ondergrond van zijn stellingname tegen sociaal onrecht en vrijheidsschending waar hij die ook aantrof. De materiële zorgen waarmee hij een groot deel van zijn leven te kampen had hielden in belangrijke mate direct of indirect verband met de moed waarmee hij voor zijn overtuiging op kwam.

Uiteraard heeft hij zich veel vijanden op de hals gehaald, en sommigen onzer hadden, naar hun mening onjuiste of nodeloos kwetsende, passages in zijn boek liever achterwege gelaten gezien. Maar terwille van dat evenwicht ter bevordering waarvan de heer Spigt kommentaren zo nuttig acht en 'de zwijgers' opwekt 'te gaan praten', zij het me vergund een ander beeld van die 'abjecte vent' op te roepen: voor zijn nog talrijker vrienden dan vijanden was Wiessing voor alles een zuiver, karaktervol mens en een trouw en betrouwbaar vriend, die het met zijn naastenliefde eerlijker en ernstiger meende dan de meesten.

Een 'niet zo zeldzaam specimen'? (Spigt). Was het maar waar!

N. C. Clegg-Bruinwold Riedel.

Londen, 11 november 1965.

Mevrouw Clegg heeft Henri Wiessing merkbaar graag gemogen. Ik ook. Maar ik heb voor mijn karakteristiek zijn mémoires met de vele ernstige kommentaren heel zorgvuldig vergeleken. Mevrouw Clegg merkbaar niet zo zorgvuldig. Dat geeft niet. We mogen hem beiden nòg graag. Maar wel anders. *P.S.*

EEN LEVENLOZE SCHOOLDAG

Julien Weverbergh heb ik eerder crediet gegeven, maar dat was dan als essayist of polemist of hoe je zijn vorige arbeid ook noemen wil. Ik moet beginnen met te zeggen dat zijn eerste creatief werkstuk *Een dag als een ander* mij lelijk tegengevallen is. Ik zal in kort bestek trachten te achterhalen waarom.

Weverbergh begint zijn dag met een generiek, situering en datering van het 'verhaal'. Zijn er twee mogelijkheden: of Weverbergh doet dit om ons een voorsmaakje te brengen van de toonaard waarin het gehele werk geschreven is, of hij behandelt ons op schoolmeesterachtige wijze vanuit de hoogte. In elk geval is dit inleidingske flauw. In acht hoofdstukken krijgen we dan de waarheid te horen van eveneens acht personen die in het onderwijs staan aan de ene of aan de andere kant van de barrière.

We maken er kennis met de man die plicht boven alles stelt, waarbij plicht dan wordt verstaan onder het stipt afwikkelen van het programma, het streng volgen van het uurrooster en een ijzeren hand in een fluwelen handschoen. Wat literatuuronderricht betreft houdt hij zich keurig aan de kwoteringen van het lectuurrepertorium en leert zijn leerlingen enkel Rodenbach, Gezelle, Timmermans, Claes en desnoods nog Maurice Roelants kennen. Een man die vingerzwaait met moraliserende slagzinnen en zich bij dit alles verheven voelt en zich een god waant die het aan kan kennis rond te delen.

We maken kennis met de mouwvegers, de politieke knoeiers, de schijnheiligaards, de 'modelleerling' die elke maand met hoge cijfers naar huis gaat en het dus 'ver zal brengen', maar die niet in staat is ook maar enig persoonlijk werk te leveren, terwijl de leerling die het wel niet zo nauw met de reglementen neemt, maar wel wat in zijn koker bergt als een vijfde wiel aan de wagen wordt beschouwd. Allemaal toch wel stof is men geneigd te zeggen. En inderdaad, het is zo. Stof genoeg, maar geen roman.

Waarom geen roman?

Het schijnt, dat aan de oorsprong van dit boek een pamflet ligt. Wel een pamflet is het gebleven in wezen, al is het er veel te lang voor. De slechte prefect, Hein Pere-

boom, schrijft in een negende hoofdstuk dat het manuscript (van de vorige acht hoofdstukken) hem gruwelijk heeft verveeld. Mij ook trouwens.

Dit geschrift is inderdaad ongenietbaar, het spijt mij voor Weversbergh. En dit verwondert mij van een man die op zulke prachtige wijze een boek als *Omtrent Deedee* van Claus onder de loepe heeft genomen. Ten eerste ligt dit aan de onvermijdelijke indruk die men krijgt dat Weverbergh, zoals hij dit zelf het grootste gedeelte van het lerarenkorps verwijt, boven zijn stand leeft, ik bedoel, dat hij te gemakkelijk meent het allemaal te weten en zijn kleine wetenschap, welke veelal niet meer is dan een vage indruk, van de daken gaat schreeuwen, als hét evangelie.

Ten tweede ontbreekt het dit boek aan levensechtheid, de spanning erin ontstaat niet, maar bestaat wegens vooringenomen standpunten, ik bedoel, dat vooraf bepaald werd dat X zo moest zijn, Y zus en Z weer zo.

Je schrijft ofwel een pamflet ofwel een roman maar niet iets dat tussenin hangt, niet geschikt voor deze groep (specialisten) of voor gene groep (lezers).

Het gekke van het geval is dat Weverbergh dit alles heeft doorzien, hij is dus snugger, maar kan niet schrijven, en omdat hij snugger is en enige ervaring heeft van wat een roman zou moet zijn, is hij alle kritiek voor geweest, door de geachte heer prefect in dat negende hoofdstuk zijn kritiek te laten plegen. Een ding nog; de prefect zegt dat Weverberghs personnages te ernstig zijn, ik zou hier willen van maken dat er helemaal geen personnages in voorkomen, het zijn standpunten, standpunten in zoveel lijnen naar voren gebracht, die echter nergens tot leven komen.

Zoals Weverbergh het dan weeral eens weet, staat alles op losse schroeven, de mens is ongrijpbaar, probeer dan ook niet een mens te ontleden: de psychologische roman is een absurd en fossiel onding, aldus Weverbergh; maar een auteur weet mensen te doen leven in zijn werk, dat maakt hem auteur, hij tracht ze niet te ontleden, dat is inderdaad absurd en geeft blijk van veel zelfoverschatting.

Zoals dat verondersteld wordt heb ik vooraf de tekst op de flap van het boekje gelezen. Daarin vernam ik dat zekere Herman J. Claeys het allemaal precies geraden heeft wat Weverbergh nu wel bedoelde, en dat deze Herman J. Claeys dit in een nawoord ook verkondigt.

Ik heb het boekje dan eerst gelezen tot blz. 197, waar Weverberghs eigen geschrift een einde neemt. Daarna heb ik voorafgaande bedenkingen neergeschreven en nu ga ik

deze even toetsen aan de beschouwingen van specialist Claeys.

Dit nawoord heeft als titel 'Janisme'. Dit komt van een interview dat Weverbergh in 1963 afnam van zekere Jan, leraar en gemiddelde, interview dat verscheen in *Diagram*, waarvan ik trouwens redacteur was, nog niet toen dat nummer verscheen echter.

Buiten Marchand en Vertongen zijn de leraren in het boek ook allemaal Jannen, zij doen braaf wat van hen verwacht wordt maar ook geen sikkepit meer, hun ontwikkeling blijft staan op het peil dat ze hadden op de dag dat ze hun diploma haalden, zij hebben geen interesse, ze pompen hun leerlingen een boel levenloze kennis in. Dit mag allemaal waar zijn. Het Janisme bestaat, dat weten wij allen, dat hebben wij allen ervaren. Het moest aangeklaagd worden, alleen, Weverbergh is geen schrijver, hij heeft er verkeerd aan gedaan er meer dan een pamflet van te maken, het heeft het allemaal ontzenuwd, het is op zijn beurt een boel levenloze stof geworden.

Volgens Claeys veroordeelt Weverbergh de maatschappij waarin zo een school mogelijk is. Dat zal wel zo zijn. Er zijn zoveel dingen die we kunnen aanklagen, dat betekent echter nog niet dat elke aanklacht een waardevol boek is.

Ik herhaal het nogmaals, ik heb Weverbergh vroeger veel crediet gegeven, hij heeft echter met *Een dag als een ander* voor mij al zijn pijlen gebroken, hij zal nu weer duchtig moeten gaan lijmen wil hij maken dat hij nog indruk op mij maakt.

Marc Andries

***Een dag als een ander*, Galgeboekje 2, uitgeverij De Galge, Brugge, prijs 50 fr. Voor Nederland: Polak & Van Gennep, Amsterdam.**

PLANNEN VOOR DE 21e JAARGANG

Met ingang van januari a.s. treedt Ger Harmsen toe tot de redaktie. Harmsen, geboren in 1922, publiceerde o.a. *Blauwe en rode jeugd* (proefschrift, Amsterdam 1961); in 1965 was hij redakteur van *Buiten de Perken.*

In januari publiceert *De Nieuwe Stem* o.a.: *Amsterdam politiestad* van Rudolf de Jong, *Blauwe Huzaar met rood hart* van Gerard J. M. van het Reve (met herinneringen aan David Wijnkoop en aan de vorming van soldatenraden in het nederlandse leger tijdens de eerste wereldoorlog), *De socialistische markt* van L. Hornstra; gedichten van J. B. Charles en een verhaal *De dode rebellen* van Roger van de Velde. In het begin van de komende jaargang zal van Harmsen een artikel over de memoires van de Kadt verschijnen; Gerard J. M. van het Reve (Vanter) zal zijn herinneringen voortzetten. De redaktie zal aandacht besteden aan Indonesië en Rhodesië.

De eerste speciale aflevering van de komende jaargang zal het *China-nummer* zijn, waaraan de redaktie met enkele medewerkers al geruime tijd werkt. Het *China-nummer* zal als dubbelnummer uitkomen in de eerste helft van de jaargang.

Verder 'speelt' de redaktie al enige tijd met het denkbeeld een dubbelnummer voor te bereiden over enkele grote steden die als regel een buitenbeentje vormen in het nationale patroon. Daarbij zal worden ingegaan op de met grote en uiteraard meestal 'linkse' steden — Amsterdam, Parijs, maar daartegenover weer het 'liberale' Brussel — samenhangende politieke problematiek. De voornaamste belichting zal in dit nummer vallen op Amsterdam, onder het motto: *Amsterdam, tegendraadse konstante in het heden en verleden.* Misschien kan het artikel *Amsterdam politiestad* van Rudolf de Jong worden gezien als voorspel op deze voornamelijk aan Amsterdam gewijde speciale aflevering.

Uitgever en Stichting hebben in onderling overleg moeten besluiten tot een onvermijdelijke verhoging van de abonnementsprijs voor 1966 (zie hieronder). *Redaktie.*

DE NIEUWE STEM, Maandblad voor cultuur en politiek.
Abonnementsprijs *f* 19,50 per jaar (*f* 10,— per half jaar); voor België Bfr. 295.—. Studentenabonnement *f* 15,— per jaar.
Men wordt verzocht het abonnementsgeld voor 1966 vóór 1 februari 1966 over te maken aan DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V. te Drachten; postgiro No. 801077.
Abonné's, wier abonnement via een boekhandel loopt, ontvangen van deze een nota.
Banden voor de jaargang 1965 kunnen besteld worden bij Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. Prijs *f* 2,50.

INHOUD TWINTIGSTE JAARGANG 1965

* poëzie ** verhalend proza

Andries, Marc, Lofzangen op de flap I 67
** Een auto kopen VI 362
Een broek voor een octopus VIII 511
Dossier IX/X 644
Literaire voyeurs XI 693
Jan Walravens XI 701
De Sade van de galg gehaald XI 702
Een levenloze schooldag XII 765
Anstadt, Milo, Republiek der Szlachta II/III 71

Balicki, Jan, Het Gomulka-plan II/III 117
Beerling, R. F., Binnen en buiten IX/X 539
Blokker, J., Met onze ethiek op de loop? IX/X 627
Brulin, Tone, Het toneellaboratorium van de 13 stoelen II/III 191
Buskes, J. J., Nudisme IX/X 555

Carlier, Bob, Operatie Stanleystad IV 230
Oorlog in Vietnam VIII 449
Chabot, H. Th., De zonen van Nopoe IV 226
Clegg-Bruinwold Riedel, N. C., Henri Wiessing XII 763
Constandse, A. L., Pers en privacy IX/X 603
Cranshoff, Werner, * Gedicht I 64

Delfgaauw, Bernard, De filosofie in Polen II/III 133
Dommisse, J., Onbescheidenheid bij archiefgebruik IX/X 533
Donker, Anthonie, Schrijvende of lezende varkentjes? I 65
Herman Gorter na verloop van tijd V 303
Twee herdenkingsuitgaven over Gorter V 316
Met onzichtbare inkt IX/X 640

Foppe, Han, * Gedicht V 286
Frenkel, F. E., Stekeligheden over prikkelingen IX/X 568

Gromski, Kazimierz, * Divergentie II/III 189
Gijsbrecht, Het sprookje van de gouden koets VII 441

Hees, N. van, Privacy en biechtgeheim IX/X 597
Hillar, Malgorzata, * Gedichten II/III 111
Hoff Stolk-Huisman, A. Z. van 't,
Janouchs gesprekken met Kafka XI 680
Holzer, Jerzy, Polen tussen de wereldoorlogen II/III 82
Hornstra, Lieuwe, Recht op schijn IX/X 589
De actualiteit van Marx XI 649
Hulten, M. van, De Poolse landbouw II/III 169

Insingel, Mark, ** Een berg in zee I 53
* Een kooi van licht VII 434

Jacobi, Clarissa, ** Geld voor Idutywa VIII 494
** Gedenkteken voor een onbekende neef XII 757
Jacobs, Pszisko, ** Dowidzenia II/III 96
De mens en zijn literatuur II/III 157
Pan Tadeusz in het Duits II/III 197
* Vertaalde poëzie en vertaald proza
II/III 111, 115, 152, 187, 188, 189
Jastrun, Mieczyslaw, * Kafka II/III 188
Jong Edz., Fr. de, Clause-witzje VII 442
Zure d'Oranges XII 737

Kassies, J., Auschwitz-herdenking V 271
Kerkwijk, Henk van, * Gedichten VI 359
* Gedichten XII 741
Kief, Frits, Het Russisch-Chinese 'ideologisch geschil'
en de ontbolsjewisatie VI 337
Repliek VI 355
Klinkenberg, Wim, Politieke parallelogrammen I 33
** Het kamerlid V 279
Een oudejaarsavond aan het hof VII 408
Hoe trouwt men een kroonprinses? XII 716
Koejemans, A. J., ** De jonge David VIII 497

Laan, Adri, ** Een onderwerp VII 422
Langeveld, W., Kijkers zonder sleutelgat IX/X 621
Last, Jef, De waarheid gevonnist V 313

Mei, H. J. van der, Privacy, discretie en indiscretie in
het maatschappelijk werk IX/X 592

Nagel, W. H., De persoonlijkheid en haar recht IX/X 582
Neudecker, H., Sirië, dichter naar het socialisme? VI 368
Zich vernieuwende ekonomie in de Sovjet-Unie XI 657
Noordenbos, O., In memoriam prof. dr. G. J. Geers VI 321
Dialektiek, communisme, christendom VII 443
Een geval van B.V.D.-optreden IX/X 644
De toekomst ondervraagt het verleden XI 698

Prins, Sonja, * Kongo-gedichten IV 244
* In het bos XII 760

Redaktie, Ten geleide II/III 69
In memoriam prof. dr. G. J. Geers VI 321
Plannen voor de 21e jaargang XII 768
Resink, G. J., Tristram, Max en Jim IV 247
Reve, Gerard J. M. van het, ** Een jeugd in Twente
1 en 2 I 1
** Een jeugd in Twente 3 en 4 IV 205
** Van Domela tot Gorter V 287
** Latere herinneringen 1 XI 666
** Latere herinneringen 2 XII 744

Roggeman, Willem M., * Gedichten VII 420
Romein-Verschoor, Annie, Marius Bauer VI 382
Door het sleutelgat IX/X 513
De generaals aan het sleutelgat IX/X 643
Naschrift IX/X 646
De ontluistering van het sprookje XII 710
Rost, Nico, Een Pools cultureel attaché schreef over het Vaticaan II/III 198
Rózewicz, Tadeusz, ** Perspektieven II/III 152
* Ik ben een realist II/III 187

Sablonière, Margrit de, Ook Dorothy Padmore I 29
Schouwenaars, Clem, * Frescobaldi-sonnetten 2 V 276
Schuyf, J. P., Kerk en staat in Polen II/III 180
Serras, Roger, * Schrijlings te keer IV 246
Sito, Jerzy, * Patologisch gedicht II/III 115
Spigt, P., Het dilemma van Diogenes IX/X 523
Gedenkschriften van Lodewijk van Deyssel XI 695

Tijn, J. van, Een journalist over privacy IX/X 611

Valkenburgh, P., Kanttekeningen bij de sociologie-beoefening in Polen II/III 142
Vandiest, Julien, Hegel, Nietzsche en.....? 1 VII 385
Hegel, Nietzsche en.....? 2 VIII 465
Velde, Roger van de, ** De hulde van het galgenaas XII 705
Vliet, Eddy van, * Gedichten VIII 509
Vree, Freddy de, God in Vlaanderen VII 446
Exit Jan Walravens XI 699
Vriesland, Victor E. van, Verjaring V 269

Wertheim, W. F., Politieke meet- en rekenkunde I 48
Het einde van een mystificatie IV 256
Het botte potlood IV 265
Black Boys V 314
Het post-stalinistische tijdperk zonder citaat of etiket VI 349
Hulp aan onderontwikkeld gebied VI 379
Antecedenten-onderzoek VII 442
Horretjes en spionnetjes IX/X 547
Te weinig prikkeldraad voor Zuid-Oost Azië XI 688
Leve de republiek XII 739
Wertheim-Gijse Weenink, A. H., Het einde van een mystificatie IV 256
De Jodenhan VIII 480
weverbergh, Na het interview met Jan IX/X 634
Wijk, J. van, ** Portret VI 323

Zwan, A. van der, Sirië, dichter naar het socialisme? VI 368

BESPROKEN BOEKEN

Marius Bauer, *Brieven en schetsen van zijn reizen naar Moskou en Constantinopel* (VI, 382).
Tadeusz Breza, *De bronzen poort* (II/III, 198).
Lodewijk van Deyssel, *Complete gedenkschriften* (XI, 695).
Astère Michel Dhont, *God in Vlaanderen* (VII, 446).
Enno Endt, *Herman Gorter Documentatie* (V, 316).
Bert Evenhuis, *Het naakte bestaan* (IX/X, 555 e.v., passim).
Ger Harmsen e.a., *De actualiteit van Marx* (XI, 649).
Robert Havemann, *Dialektik ohne Dogma?* (VII, 443).
Gustav Janouch, *Gesprekken met Kafka* (XI, 680).
A. J. Koejemans, *Jezus in Magnitogorsk* (VII, 443).
Herwig Leus, *Marquis de Sade* (XI, 702).
Joannes Marijnen, *Spiralen* (I, 67).
Peter Matthiessen, *De zonen van Nopoe, een kroniek uit het steentijdperk* (IV, 266).
Mickiewicz, *Pan Tadeusz,* duitse vertaling van H. Buddensieg (II/III, 197).
Milton E. Osborne, *Strategic Hamlets in South Viet-nam* (XI, 688).
Bert Schierbeek, *Een broek voor een octopus* (VIII, 511).
Garmt Stuiveling, *Herman Gorter in handschrift* (V, 318).
Jan Walravens, *Jan Biorix* (XI, 699).
Jan Wolkers, *Een roos van vlees* (I, 65).
weverbergh, *een dag als een ander* (XII, 765).

INHOUD

Roger van de Velde: De hulde van het galgenaas 705

A. Romein-Verschoor: De ontluistering van het sprookje 710

Wim Klinkenberg: Hoe trouwt men een kroonprinses? 716

Kort Bestek: *Zure d'Oranges* 737

Leve de Republiek 739

Henk van Kerkwijk: Gedichten 741

Gerard J. M. v. h. Reve: Latere herinneringen II 744

Clarissa Jacobi: Gedenkteken voor een onbekende neef 757

Sonja Prins: In het bos (gedichten) 760

N. C. Clegg-Bruinwold Riedel: Henri Wiessing . 763

Ex Libris: *Een levenloze schooldag* 765

PLANNEN VOOR DE 21e JAARGANG . . . 768

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER:

Gerard J. M. van het Reve, gepensioneerd journalist te Amsterdam, geboren in 1892. Publiceerde onder het pseudoniem Gerard Vanter de historische romans *Baanbrekers* en *Mijn naam is Roelant.* In *De Nieuwe Stem,* jan., april en mei 1965, verschenen zijn jeugdherinneringen onder de titel *Een jeugd in Twente.*

Roger van de Velde, geboren in 1925 te Boom, bij Antwerpen. Werkte mee aan *De Vlaamse Gids, Arsenaal, De Faun* en *Standpunt.* In 1964 tweede prijs in de gemeenschappelijke wedstrijd B.R.T./Nederlandse Radio Unie voor radioverhalen. Literatuurprijs voor korte verhalen te Hilvarenbeek, 1965. In de loop van 1966 zal bij Bruna een verhalenbundel *Galgenaas* van hem verschijnen.

De Nieuwe Stem

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- GELOOF-ONGELOOF, een discussie over dit onderwerp, waaraan deelnemen: W. F. Wertheim, J. J. Buskes, O. Noordenbos, B. Delfgaauw, J. Kruithof, Leo Apostel, W. Scheffer en P. Glazema.
  128 pag. (2 delen) *f 3,–/Bfr. 50*

- 10 NEDERLANDSE VERHALEN van Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Pszisko Jacobs, Margaretha Ferguson, Steven Membrecht, Louis Ferron, M. Revis, Theo J. van der Wal en Paul van der Loeff.
  124 pag. *f 3,50/Bfr. 55*

- VERHALEN VAN JONGE NEDERLANDSE SCHRIJVERS, met medewerking van Marc Andries, Frans de Bruyn, Louis Ferron, Mark Insingel, Pszisko Jacobs, Henk van Kerkwijk, Theo Anton van Kooten, Adri Laan, Ward Ruyslinck, Carla Walschap en anderen.
  128 pag. *f 3,50/Bfr. 55*

- VAN NEEN TOT GRONDWETSARTIKEL, *Scenario der Kunstpolitiek (1862–1962),* met medewerking van Prof. Dr. N. A. Donkersloot; Mr. G. J. P. Cammelbeeck; Mr. A. de Roos; J. Kassies; J. Meulenbelt; Ben Groeneveld †; J. B. Bakema; Mr. Fr. M. Th. Klaver; Marcel van Matena.
  108 pag. *f 3,–/Bfr. 50*

- DOOR HET SLEUTELGAT, een aantal beschouwingen over de aantasting en de verdediging van de 'privacy' in de moderne maatschappij, op verschillende gebieden. Met medewerking van R. F. Beerling, J. Blokker, A. L. Constandse, F. E. Frenkel, L. Hornstra, W. H. Nagel, A. Romein-Verschoor, P. Spigt, J. van Tijn, W. F. Wertheim, weverbergh en anderen.
  136 pag. *f 4,50/Bfr. 75*

Verkrijgbaar in de boekhandel en door storting op het gironummer van de uitgever

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN – Giro 801077 – Telefoon 05120-2641